

Predstavitev sodb proti Milovanu Đilasu

Adrian Maliqi

POVZETEK

Prispevek *Predstavitev sodb proti Milovanu Đilasu* je nastal na podlagi istoimenske diplomske naloge in kot že sam naslov pove, govori o osebi, ki je po drugi svetovni vojni, ko so bili politični procesi stalnica na območju naše nekdanje skupne države, bil deležen večjega števila (kar štirih) sojenj, pri čemer je vsakič bil obsojen, sprva le pogojno, kasneje pa tudi na prestajanje zaporne kazni. Takratna novonastala država je po tem, ko je v nekaterih zloglasnih procesih opravila z nasprotniki svojega režima, se na isti način lotila tudi tistih nasprotnikov, ki so bili del njenega nastanka. Milovan Đilas, čigar ime je dandanes že skoraj pozabljeno, je med drugo svetovno vojno in v povojnem času bil tako znan, da so o njemu govorili le v superlativih. To potrjuje tudi dejstvo, da je bil med prvimi jugoslovanskimi komunisti, ki se je leta 1944 sestal s Stalinom. Milovan Đilas je od človeka z absolutno močjo, poleg Tita, Kardelja in Rankovića, v le nekaj letih prišel do statusa izobčenca oziroma, kot so ga poimenovali zahodni mediji, najbolj znanega disidenta vseh časov. Prispevek proučuje in predstavlja dve sojenji, ki sta potekali v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja zaradi kaznivih dejanj sovražne propagande in izdaje uradne skrivnosti. Poleg omenjenih sojenj prispevek predstavlja sporna dela, zaradi katerih je bil obsojen, zakonodajo, ki je bila ta čas v veljavi, in Splošno deklaracijo človekovih pravic, čigar členi so bili v celoti kršeni.

Ključne besede: Milovan Đilas, Jugoslavija, komunizem, politični proces, kazenska zakonodaja, sovražna propaganda, izdaja uradne skrivnosti

Presentation of verdicts against Milovan Djilas

ABSTRACT

The article *Presentation of verdicts against Milovan Djilas* is based on the dissertation of the same title. As is evident from the title, the article discusses a person who was in the period after the Second World War, in the times when political processes were a constant occurrence on the territory of our former joined state, involved in a number of trials (amounting to four). He had been sentenced each time, initially being given a suspended sentence and then later sentenced to imprisonment. The newly formed state at the time had, after dealing with the opponents of the regime in certain infamous proceedings, dealt in the same way with the opponents who were part of the state's formation. Milovan Djilas, whose name is almost forgotten today, was so renowned during and after the Second World War that everyone spoke about him only in superlatives. This also supports the fact that he was amongst the first Yugoslavian communists who met with Stalin in 1944. Milovan Djilas as a man with absolute power, alongside Tito, Kardelj, and Ranković, had gotten to the status of an outcast in only a few years, or rather, as the western media called him, the most known dissident of all times. This article examines and presents two of his trials for criminal acts of hostile propaganda and disclosure of official secrets that were carried out in the 50s and 60s of the previous century. Apart from the mentioned trials, the article presents controversial acts for which he was sentenced, the legislation that was in force at the time, and the Universal Declaration of Human Rights, of which the articles have been thoroughly violated.

Key words: Milovan Đilas, Yugoslavia, communism, political process, criminal law, hate propaganda, betrayal of official secrets

1. Uvod

V prispevku bom predstavil dve sojenji, ki sta potekali proti osebi, ki je preživel blišč in bedo komunističnega sistema, katerega je pri vzpostavitvi veliko pomagal. Vse skupaj je bil procesiran

štirikrat, vendar pa se bo prispevek osredotočal le na dve sojenji, in sicer prvo in zadnjo.

Namen in cilj prispevka je dvojen. Prvič, predstavitev samega sojenja vključno z zakonodajo, obtožnico in sodbo, ter drugič, ugotoviti, ali je bil ta proces politično motiviran. Izhajal pa bom iz stališča, da je bila njegova obsodba politično motivirana.

Milovan Đilas (v nadaljevanju Đilas) se je rodil leta 1911 v vasi Podbišće, ki leži v občini Mojkovac v Črni gori. Bil je pisatelj, prevajalec in politik. Njegova trnova življenjska pot se je začela že v rani mladosti, saj je na lastni koži doživel trenja, ki jih lahko prekomerno verovanje v neko ideologijo ali politično oblast, smer ali prepričanje povzročita med ljudmi, saj sta njegova starša, oče Nikola Đilas in mati Vasilija Đilas, rojena Radenović, bila v nenehnem sporu zaradi tega, ker je bil njegov oče pristaš poenotenja Črnogorcev in Srbov, medtem ko je njegova mati bila pristaš neodvisne Črne gore in kralja Nikole. Đilas se je v enem od svojih del spominjal, kako je neke zimske noči oče prišel domov ves razjarjen in je napodil mamo in otroke ven na sneg, kjer so ostali dokler se oče ni umiril.¹ Verjetno je taka mladost še kako vplivala na njegovo gledanje na življenje in njegove odločitve, ki jih je sprejemal v nadaljnjem poteku njegovega življenja.

Đilas se je po končani srednji šoli vpisal na Filozofsko fakulteto na Univerzi v Beogradu, smer književnost. Po prihodu v Beograd se je začel ukvarjati s pisanjem raznih člankov in se počasi spuščal v politični boj proti diktaturi kralja Aleksandra I., ki je bila uvedena 6. januarja 1929. Njegova borba se je stopnjevala, ko je kot eden od vodij študentskih protestov sodeloval na protestih jeseni leta 1931 proti volitvam. Ta borba se je nadaljevala in kmalu zatem je zastopal v združenju študentskega gibanja komunistično strujo, čeprav je KPJ bila prepovedana in uradne ilegalne izpostave takrat še ni bilo na univerzi v Beogradu.²

Kmalu zatem mu je uspelo vzpostaviti sodelovanje med študentsko organizacijo in skupino delavcev, ki so bili komunisti. Slednja je bila kmalu za tem odkrita in Đilas je bil skupaj z njimi ujet. Izpostavljen je bil policijski torturi, da bi razkril študentsko organizacijo, vendar se to ni zgodilo in tako je bil prvič obsojen na tri leta zapor v strogem zaporu v Sremski Mitrovici.³

¹ Đilas, 1958, str. 98–99.

² Đilas, 2016, str. 332–333.

³ Prav tam.

Po izpustitvi iz zapora se je njegovo delovanje znotraj komunistične partije le še stopnjevalo in kmalu zatem je prevzel eno od vodilnih vlog pri obnovi in širjenju te organizacije. Leta 1937 je na čelo KPJ prišel Josip Broz Tito in Đilas je postal član najožjega vodstva Centralnega komiteja KPJ in Politbiroja. Z imenovanjem na te položaje se je njegova vloga samo še stopnjevala, med drugim je sodeloval pri pošiljanju prostovoljcev v špansko državljansko vojno med letoma 1936 in 1939.⁴

V obdobju druge svetovne vojne je med drugim ključno sodeloval v bojih proti italijanski okupaciji Črne gore, kot tudi v državljanski vojni med partizani in četniki v Črni gori.⁵

Đilas je bil ves čas član vrhovnega poveljstva Narodnoosvobodilne vojske (NOV) in Partizanskih odredov Jugoslavije (POJ) ter je ključno sodeloval pri pripravah drugega zasedanja Anti-fašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ) v Jajcu 29. in 30. novembra 1943. Prav tako je leta 1944 prvikrat obiskal Sovjetsko zvezo, kjer se je sestal s Stalinom (o tem več v nadaljevanju).⁶

O predanosti Đilasove borbe govori tudi dejstvo, da so v partizanskem gibanju sodelovali in umrli tudi njegovi bližnji družinski člani, to so njegov oče Nikola, sestra Dobrana in brata Aleksa in Milivoje. Po bratu Aleksi, ki je bil tudi proglašen za narodnega heroja, je Đilas poimenoval svojega sina.⁷

Đilas je za svoj doprinos v drugi svetovni vojni prejel številna domača in tuja priznanja, med drugim Red Narodnega heroja, Red ljudske osvoboditve, Red jugoslovanske zvezde, kot tudi Red Kotuzova s strani Sovjetske zveze, pa Red Grunvalda s strani Poljske, itd.⁸

Đilas je po drugi svetovni vojni prevzel eno od ključnih vlog v novo nastali državi in na Petem kongresu KPJ leta 1948 bil izbran za enega od sekretarjev partije. Poleg Đilasa sta bila sekretarja še Edvard Kardelj in Aleksandar Ranković. Za generalnega sekretarja je bil izbran Josip Broz Tito. Med drugim je zasedel tudi položaj podpredsednika Zveznega izvršnega sveta FLRJ in še nekaj vidnih položajev.⁹

Đilas je v obdobju med 1948 in 1953 vodil oziroma bil prisoten pri nekaterih zelo pomembnih delegacijah, ki so odpotovale v tu-

⁴ Prav tam, str. 334–335.

⁵ Prav tam.

⁶ Prav tam.

⁷ Prav tam.

⁸ Prav tam, str. 341.

⁹ Prav tam, str. 336.

jino, in sicer je obiskal OZN v New Yorku, laburističnega predsednika vlade Velike Britanije Clementa Attleea, med tem obiskom se je sešel tudi z Winstonom Churchillom, ki je bil takrat vodja konservativne opozicije, prisoten je bil tudi pri kronanju kraljice Elizabete II., pa tudi ponovno je obiskal Stalina, kar je vse to še kako močno vplivalo na njegovo nadaljnjo pot.¹⁰

Zapisano do sedaj in pa predvsem v predhodnem odstavku mi da misliti, da se je v tem obdobju pri Đilasu zgodilo nekaj, kar je privedlo do njegovega drugačnega videnja stvari, kot so jih videli njegovi ‚kolegi‘ in tudi pristaši. Vse skupaj se je za njega začelo podirati, ko je konec leta 1953 začel objavljati sporna dela (omenil jih bom v naslednjem poglavju), kar je življenje Đilasa za nadaljnjih petdeset let še kako otežilo. Vendar je svojemu delu in svojim prepričanjem ostal zvest in se ni vdal vsem možnim pritiskom, ki so jih nad njim, njegovo družino in prijatelji izvajali vodilni, do nedavnega bližnji sodelavci in prijatelji.

Glavna ovira pri izdelavi je bila časovna oddaljenost kazenskih postopkov in pa dejstvo, da iz nekega, meni neznanega razloga, se s temi postopki nihče ni pretirano ukvarjal, če pa se je že oziroma je kdo o tem pisal, pa te publikacije niso bile pretirano promovirane. Da je vse skupaj še bolj oteženo pa govori dejstvo, da sami kazenski spisi v teh zadevah ne obstajajo več. Namreč Višje sodišče v Beogradu jih je komisijsko uničilo zaradi preteka časa shranjevanja.¹¹

Kot da bi Đilas kaj takega slutil, je v svojih knjigah velikokrat dodal še kakšen kazenski spis iz svojih sojenj. Prav s temi spisi in s knjigo jugoslovanskega pravnika Draga J. Stankovića Anatomija procesa Milovanu Đilasu ter knjigo Rađanje Jeretika, avtorjev Nikolića in Cvetkovića, sem si tudi največ pomagal pri izdelavi tega prispevka.

2. Sporne objave in dela

V drugem poglavju prispevka si bomo ogledali, kot je že uvodoma bilo nakazano, sporno izjavo, ki je pripeljala do prvega sojenja in sporno delo, ki je pripeljalo do četrtega sojenja. V tej točki naj zapišem, da je o Đilasu napisanih na tisoče del, pa vendarle

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Tatjana Tešić, koordinatorka Višjega sodišča v Beogradu, v odgovoru na zahtevo za pridobitev sodnih spisov. Glej Elektronska korespondenca med avtorjem in Tatjano Tešić, 17. 9. 2021.

smo morali v Sloveniji čakati vse do leta 2014 na prvi izid kakšnega od njegovih del.

Leta 2014 je izdajatelj Inštitut Karantanija, Ljubljana, po več kot petdesetih letih od prvega izida izdal knjigo, zaradi katere je bil obsojen na sedem let zapora z naslovom *Novi razred: Analiza komunističnega sistema* (izvirnik v angleškem jeziku *The New Class* je bil napisan leta 1957). Knjiga je bila od izdaje izdana v nakladi preko treh milijonov izvodov po celem svetu.¹²

Knjiga je bila izdana pri ameriški založbi Preager in je zajemala podrobno delovanje komunističnega sistema. Postala je velika uspešnica in bila razglašena za eno od najvplivnejših knjig v drugi polovici dvajsetega stoletja.¹³

Leta 2015 smo dobili še en prevod njegovega dela, in sicer knjigo *Anatomija neke morale* in 19 znamenitih člankov (oktober 1953 – januar 1954). Zaradi teh 19 člankov Đilas ni bil nikoli v kazenskem postopku, so pa odigrali ključno vlogo pri njegovem padcu, saj je s temi objavami kljub pozivu, da naj s tem delom ne nadaljuje, vztrajal, dokler ga ni na III. Plenumu CK ZKJ januarja leta 1954 Tito obtožil revizionizma. Kmalu po temu je Đilas izstopil iz ZKJ.¹⁴

Njegovo delo se na tej točki ni ustavilo kljub temu, da je, kot je dejal na sojenju, zaradi izjave, ki jo je dal slavnemu ameriški novinarški hiši *New York Times* leta 1954, katero si bomo tudi ogledali, bil zaradi nje obsojen, na III. plenumu 1954 bil obsojen na politično smrt.¹⁵

Naslednje leto, leta 1956, je bil Đilas ponovno pod drobnogledom javnosti, in sicer zaradi sporne izjave, ki jo je dal francoski tiskovni agenciji in zaradi teksta „Bura u istočnoj Evropi“, katerega je objavil ameriški časopis.¹⁶

Zadnje, četrto delo, zaradi katerega je bil po pogojni odpustitvi leta 1961 ponovno aretiran leta 1962, pa je bila knjiga, ki do danes še ni doživela prevoda v slovenski jezik, je pa prevedena v kar nekaj tujih jezikov, z naslovom *Conversations with Stalin*. To pomembno delo, zaradi katerega je bil obsojen na pet let zapora in sojenje v tej zadevi, bom tudi predstavil.

Neizbežno se mi zdi, da moram poudariti sledeče, da se ta pripevek ukvarja s sojenjem Đilasa, predvsem s samima sodbama in

¹² Nežmah, 2014, str. XVI.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Đilas, 2016, str. 339–340.

¹⁵ Nikolić, Cvetković, 2011, str. 122

¹⁶ Đilas, 1989, str. 146–147.

da se ne spušča v analizo njegovih del. Med branjem njegovih del sem se zelo navdušil nad načinom njegovega pisanja, ki mi zelo ustreza, sporočili, ki jih podaja, oceno, ki jo je takrat podal glede komunističnega sistema, ki je bila v popolnosti točna (kako tudi ne bi bila, saj je veliko pripomogel k njeni rasti in je zato tudi vedel katere so njene največje pomanjkljivosti in napake), predvsem pa njegov pogum, da je vztrajal pri svojih prepričanjih in od njih ni odstopal, ne glede na vse.

Ne glede na moje subjektivno pozitivno mišljenje o Đilasu, pa moram tudi izpostaviti, da je veliko avtorjev pisalo o njem v negativnem kontekstu in da kljub njegovemu trudu, po mojem osebnem mišljenju, da bi popravil in se oddolžil za napake, ki jih je storil predvsem med drugo svetovno vojno, kot tudi po njej, mu teh 'grehov' niso oprostili in je bil nenehno njihova tarča. Da o avtorjih, ki so izhajali iz komunizma, sploh ne govorim. Povedano drugače, moj namen ni opravičevati njegova sporna dejanja, ko je bil 'pri moči' in podajati oceno o tem ali je bil za ta dejanja odgovoren tako ali drugače.

2.1. Intervju za New York Times

Sporni intervju zaradi katerega je bil Đilas prvič kazensko preganjan in obsojen, je podal 24. decembra 1954 v Beogradu ameriškemu dopisniku New York Timesa Jacku Raymondu¹⁷.

V intervjuju z naslovom *Purged Yugoslav asks two parties, more democracy*¹⁸ je Đilas izpostavil, da si želi novo demokratično socialistično stranko in dvostrankarski sistem, kar pa so nedemokratične sile znotraj tedanje vlade preprečile in ustavile trend demokracije. Kljub temu je bil Đilas prepričan, da bo demokracija prevladala, kar je občutil tudi med ljudmi, s katerimi je bil v stiku, ki so želeli povedati svoje mišljenje.

Povedal je tudi, da je to ključni razlog, zakaj je pristal na intervju, saj bi na ta način dal pogum tudi drugim, da spregovorijo in povedo svoje mnenje, kljub eventualnim tveganjem, saj bi to pomenilo veliko za njegovo državo.²⁰

Đilas je nato v intervjuju izpostavil, da so na 6. kongresu KJP leta 1952 v Zagrebu vzpostavili demokratični trend, ko se je dok-

¹⁷ Jack Raymond, 6. 10. 1918–20. 7. 2007. Vojni dopisnik in borec za okolje.

¹⁸ Raymond, 1954, str. 1.

¹⁹ »Odstranjeni Jugoslovani zahteva dve stranki, več demokracije.« Lasten prevod.

²⁰ Raymond, 1954, str. 1.

trina KPJ spremenila in ko naj članstvo v komunistični partiji samo po sebi ne bi bilo zagotovilo za oblast. Komunisti naj bi za to, da bi prišli na oblast, morali uporabiti prepričevanje in ne diktaturo. Na žalost se je že deset mesecev kasneje na CK na Brionih odločilo, da je treba disciplino partije »okrepiti na stari antidemokratski stalinistični stil«²¹.

Đilas je nato nadaljeval, da je po Brionih vedel, da bo prišlo do raznih diskusij in da bo on v njih izgubil, saj se je celotno vodstvo, vključno s Titom, obrnilo proti njemu in njegovim idejam. Kljub temu pa je bil prepričan, da bo to demokratična diskusija, kot je to značilno za zahodne države, ne pa, da bo doživel inkvizicijo. Đilas je še dodal, da v Jugoslaviji ni bilo pravnih možnosti za popolno izražanje in da vse kar je zapisal v svojih člankih, je obstajalo med ljudmi, vendar jih je lahko izrazil le nekdo, ki je bil na vladajočem položaju in to je bil on.²²

Đilas se je dotaknil tudi govoric, da naj bi organiziral frakcijo, z zanikanjem, saj naj bi rešitev bila lahko le demokracija in ne nek Đilasov program oziroma Đilasova skupina proti Titu.²³

Đilas je nadaljeval, da je mislil, da bo komunistična stranka dovolila svobodo diskusij, kar pa je uvidel, da ni mogoče. Zatorej bi se morala pod nujno ustvariti nova demokratična stranka, kar je predvidel, da bi se lahko zgodilo v naslednjih desetih letih, saj da naj bi stanje bilo zrelo za to, vendar je partijski režim to preprečeval. Kljub temu je bil prepričan, da v kolikor bo obstal mir v naslednjih desetih letih, bo moderna tehnologija tako napredovala, da totalitarni aparat ne bo zdržal.²⁴

Đilas je intervju zaključil z izjavo, da je on socialistični demokrat, da je komunizem bil kompromitiran in da je postal sinonim za totalitarizem, tako kot v Rusiji ter da se zaveda, da bo ta intervju vrgel slabo luč na Jugoslovanski tisk, vendar teh istih misljen ne more izjaviti v domačem tisku.²⁵

2.2. Conversations with Stalin

Knjiga *Conversations with Stalin* je bila izdana leta 1962 s strani izdajatelja Harcourt, Brace & World v New Yorku, ZDA v angle-

²¹ Prav tam, str. 3

²² Prav tam.

²³ Prav tam.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Prav tam.

škem jeziku. Prevod v srbohrvaški jezik je prišel dosti kasneje, in sicer leta 1986, ko je v Londonu založba Naše reči izdala prvi prevod te knjige z naslovom *Susreti sa Staljinom*. Prevoda v slovenski jezik knjiga žal ni doživela in po vsej verjetnosti ga tudi nikoli ne bo.

Ideja o pisanju te knjige se je Đilasu porodila tekom leta 1955 in 1956. Glede na to, da so ga v teh letih zaprli, v zaporu, kot se je sam izrazil, »ni bilo priročno se ukvarjati s to vrsto literature«. Šele po izpustitvi iz zapora januarja 1961 se je zopet vrnil k tej ideji, tokrat z drugačnim gledanjem in videnjem stvari kot pred tem, sploh s psihološkega vidika. Čutil je nujno odgovornost, da tudi on predstavi svoje izkušnje, ki jih je imel s Stalinom, saj se je tisti čas o Stalinu pisalo zelo nasprotujoče.²⁶

Knjiga povzema obiske Đilasa v Sovjetski zvezi in pogovore z njenim takratnim vodstvom s Stalinom na čelu tekom druge svetovne vojne in po njej. Sestavljena je iz treh poglavij in sicer prvo poglavje z naslovom *Navdušenje*, drugo poglavje z naslovom *Dvomi* in tretje z naslovom *Razočaranje*.

V tem delu prispevka ne bom opisoval podrobnosti teh pogovorov, saj bi bilo to preobsežno. Tisti ključni zapisi, kateri pa so bili sporni in so pripeljali do kazenskega pregona Đilasa, pa bodo objavljeni v četrtem poglavju.

Đilas je v prvem poglavju opisoval svoj prvi obisk Sovjetske zveze in njegovo veliko navdušenje nad tem. To se je zgodilo v začetku leta 1944. Za Đilasa in njegove somišljenike je Moskva v tistem času predstavljala uresničitev abstraktnega ideala – »brezrazredno družbo«, sam Stalin pa nesporni in genialni vodja, ki predstavlja inkarnacijo same ideje in nove družbe.²⁷

Do prvega sestanka s Stalinom je prišlo marca 1944. Za Đilasa je bil ta sprejem višek priznanja junaštva in trpljenja partizanskih borcev in naroda. Poleg tega pa je Đilas bil tudi prvi jugoslovanski komunist, ki je spoznal Stalina.²⁸

Pogovor je potekal o njihovih prvih vtisih Moskve, o finančni pomoči Sovjetov v vojni, o morebitnem priznanju nacionalnega komiteja kot začasne jugoslovanske vlade, o drugih posameznih jugoslovanskih politikih, ipd.²⁹

²⁶ Đilas, 1986, str. 7–8.

²⁷ Prav tam, str. 11.

²⁸ Prav tam, str. 37.

²⁹ Prav tam.

Drugi sestanek je potekal nekaj mesecev kasneje v neki vili izven Moskve. Pogovor je potekal o nadaljnji usodi Vrhovnega štaba, nekaj besed pa je bilo namenjenih tudi Titu. Stalin je menil, da bi se Tito moral umakniti iz vsakodnevnih aktivnosti, kar je na koncu tudi storil. Pogovor je tudi potekal o odnosih med partizani in jugoslovansko kraljevo vlado.³⁰

Đilas je prišel do zaključka, da je Stalin namerno zastraševal jugoslovanske voditelje, da bi zmanjšal njihove stike z Zahodom. Da je želel podrediti njihovo politiko svojim interesom. Da je bil mnenja, da vsak, ki ni z njim, je njegov oz. njihov nasprotnik.³¹

V drugem poglavju, katerega je poimenoval Dvomi, Đilas priporoča o obdobju po osvoboditvi Beograda in o surovem ravnanju Rdeče armade s prebivalstvom in pripadniki jugoslovanske vojske. To ravnanje je šlo tako daleč, da je postalo politični problem in tako so se pričela prva trenja med Sovjeti in Jugoslovani. Največji kritik teh ravnanj je bil prav Đilas.³²

Pozimi 1944 – 1945 je jugoslovanska delegacija obiskala Moskvo. Stalin je do njih nastopil zelo kritično, pri čemer pa je Đilasa direktno napadel, da kako si dovoli užaliti Rdečo armado, ki je tam, da jim pomaga.³³

Aprila 1945 je Đilas v delegaciji s Titom ponovno obiskal Moskvo zaradi podpisa sporazuma o vzajemni pomoči Sovjetov. Na tej poti se je ponovno srečal s Stalinom, s katerim sta zgladila odnose glede Rdeče armade.³⁴

V tem delu knjige je tudi zapisal nekaj dejstev, katera so bile po prepričanju sodišča inkriminirane. Kateri zapisi so to bili, bom predstavil v četrtem poglavju.

V tretjem poglavju z naslovom Razočaranje Đilas opisuje svoj zadnji sestanek s Stalinom, ki je bil v začetku leta 1948, zaradi spora med sovjetskim in jugoslovanskim vodstvom.³⁵

Ta sestanek je bil med najpomembnejšimi za Đilasa, prav tako pa tudi za samo sodišče v sojenju, saj je v njem navedenih največ dejstev, ki so pripeljala do obtožnice in kasneje do obsodbe. Kateri so bile te teme razgovora in inkriminirana dejstva, bom predstavil v četrtem poglavju.

³⁰ Prav tam, str. 45–46.

³¹ Prav tam, str. 50–51.

³² Prav tam, str. 52.

³³ Prav tam, str. 55–57.

³⁴ Prav tam, str. 60, 64–65.

³⁵ Prav tam, str. 73.

Đilas je v nadaljevanju svoje knjige opisoval še nekatere dogodke, ki so se tisti čas odvijali v Moskvi, o odnosih med državama in o aktualnih političnih temah. Za naš del prispevka te zapisi niso tako pomembni.

3. Zakonodaja

V tretjem delu prispevka bom predstavil kazensko zakonodajo, ki je bila v veljavi, ko so se odvijali kazenski postopki zoper Đilasa. V prvem delu bom predstavil Kazenski zakonik (v nadaljevanju KZ) iz leta 1951 in pa Zakon o kazenskem postopku (v nadaljevanju ZKP) iz leta 1953, v drugem pa člena, na podlagi katerih je bil obsojen.

3.1. Kazenski zakonik iz leta 1951

Po drugi svetovni vojni je bilo potrebno v Jugoslaviji urediti kazensko področje in to se je sprva uredilo z Zakonom o razveljavljanju pravnih predpisov, izdanih pred 6. aprilom 1941 in med sovržnikovo okupacijo (v nadaljevanju ZRPP) sprejet 3. 2. 1945, ki je začel veljati 25. 10. 1946, ko je bil tudi objavljen. ZRPP je dopuščal uporabo pravnih pravil iz stare predvojne Jugoslavije, če ti niso bili v nasprotju z ustavo oz. ustavami ljudskih republik, načeli ustavnega reda, zakoni in drugimi pravnimi predpisi, kar pa ni veljalo za državne organe, saj ti svojih odločb niso smeli utemeljevati s temi predpisi oz. se nanje sklicevati.³⁶

Kmalu po tem so se pričele zahteve po spremembi oz. boljše rešeno dopolnitvi zakonodaje na področju kazenskega prava, zato so pristojni organi pričeli s kodifikacijo kazenskega prava. Tako je Ljudska skupščina FLRJ dne 4. decembra 1947 sprejela prvi Splošni del kazenskega zakonika, ki je začel veljati 12. februarja 1948. Kljub temu, da je bil ta zakonik korak dalje in izboljšava v primerjavi s 'prejšnjo zakonodajo', je le ta kmalu pričel kazati svoje slabosti, saj je bil izdelan na podlagi sovjetskega vzorca, v smislu resnega ogrožanja temeljnih pravic in svoboščin ljudi ter omogočil samovoljo in nezakonitost, ki se je pokazala pri nekaterih neutemeljenih in krivičnih obsodbah.³⁷

Na sprejetje novega zakonika in zakonika, ki je bil podlaga za sojenje Đilasu ni bilo potrebno dolgo čakati. Kot sem že ome-

³⁶ Bavcon et al., 2003a, str. 104–105.

³⁷ Prav tam, str. 105.

nil, je bilo treba odpraviti slabosti, prav tako pa so zakonodajalci želeli vključiti tudi posebni del, katerega prejšnji zakon ni imel, ki bi vseboval seznam tistih dejanj, ki so prepovedana in kazniva.³⁸ Posebni del je tako bil sestavljen iz šestnajstih poglavij in prvo poglavje je bilo namenjeno prav kaznivim dejanjem zoper ljudstvo in državo, v katerega je spadal tudi 118. člen z naslovom *Sovražna propaganda*, na podlagi katerega je bil Đilas obsojen trikrat.³⁹ Ta člen bom v nadaljevanju tudi podrobneje predstavil. Prav tako pa bom predstavil tudi 320. člen z naslovom *Izdaja uradne tajnosti*, ki je bil umeščen v petnajsto poglavje posebnega dela, v katerem so bili členi kaznivih dejanj zoper službene dolžnosti.⁴⁰

Veliko vlogo pri izdaji novega kazenskega zakonika je odigral tudi spor med FLRJ in Sovjetsko zvezo v letu 1948, kar je pripeljalo do odprave najhujših kršitev, ki so bile prisotne v prejšnjem zakonu, posledično pa je novi zakonik dosledneje uporabil tudi načelo zakonitosti, kar je pripeljalo do zavarovanja državljanov pred kršitvijo njihovih pravic.⁴¹

Novi zakonik, ki je bil sprejet 2. marca 1951 s strani Ljudske skupščine FLRJ, je pričel veljati 1. julija 1951. Tuji opazovalci ta čas so potrdili, da je bil ta zakon na ravni evropske kazenske zakonodaje. Kot sem že omenil, je novi kazenski zakonik vseboval posebni del, pa tudi na novo je bilo urejeno vprašanje kazenske odgovornosti glede obsega krivde, glede odgovornosti za pripravljala dela in tudi udeležbo pri kaznivem dejanju. Da bi vse te zahteve, kot tudi načela, ki so varovala zakonitost, svobodo, pravico in dostojanstvo človeka bile zagotovljene, je bil kmalu zatem sprejet tudi novi ZKP iz leta 1953.⁴²

Ker je FLRJ bila država v nastajanju in so se spremembe, predvsem pa napredki, odvijali na vseh področjih, je kmalu prišlo tudi do novih sprememb na kazenskem področju in tako so že leta 1955 pričeli z dopolnjevanjem in popravljanjem tega zakonika, kar se je uresničilo nekaj let kasneje, in sicer je Ljudska skupščina FLRJ junija 1959 sprejela novelo k temu zakonu, ki je bila najobsežnejša in vsebinsko najpomembnejša od vseh novel, ki so sledile. Nekatere najpomembnejše novosti te novele so bile omilitev stro-

³⁸ Prav tam, str. 106.

³⁹ Tahović, 1953, str. III.

⁴⁰ Prav tam, str. VIII in IX.

⁴¹ Bavcon et al., 2003a, str. 106.

⁴² Prav tam.

gih zapornih kazni, odpravljena je bila kazen dosmrtnega odvzema prostosti in tudi izvršitev smrtne kazni z obešanjem. Prav tako pa je bil razširjen seznam varnostnih ukrepov in možnost uporabe pogojne obsodbe.⁴³

Omembe vredno je tudi dejstvo, da je ta zakonik, vključno z vsemi novelami, bilo jih je sedem, veljal polnih šestindvajset let, vse dokler Jugoslavija ni leta 1974 dobila novo ustavo in so se pričela dela za sprejetje novega kazenskega zakonika, ki bi bil usklajen z novo ustavo. Naslednji kazenski zakonik, ki je veljal do osamosvojitve, je bil sprejet leta 1977.⁴⁴

3.2. Zakon o kazenskem postopku iz leta 1953

Po drugi svetovni vojni so se na področju Jugoslavije uporabljala pravila ZKP iz leta 1929, čigar uporabo je dopuščal že zgoraj omenjeni ZRRP.⁴⁵ Leta 1948 je bil sprejet prvi ZKP, ki je bil zasnovan predvsem kot sredstvo za obračunavanje s prejšnjo politično in gospodarsko ureditvijo ter pod močnim sovjetskim vplivom, ki je na prvo mesto postavljal varstvo nove družbene ureditve.⁴⁶

Glavno vlogo pri vodenju kazenskega postopka je imel javni tožilec, ki je med drugim lahko določal tudi krajevno pristojnost sodišč in je nadzoroval delo preiskovalnih organov. Obdolženec v pripravljalnem postopku ni imel nikakršnih pravic, je pa imel pravice v samem postopku.⁴⁷

Obdolženec je imel pravico do obrambe in ni smel biti podvržen zasliševanju z uporabo sile, grožnje, preslepitve ali podobnega ukrepa, ki bi rezultiral priznanje krivde, prav tako pa niso bila dovoljena sugestivna⁴⁸ in kapciozna⁴⁹ vprašanja. Zakon je tudi spoštoval njegovo osebnost. Obdolženec je moral biti pred zaslišanjem seznanjen, zaradi česa je obdolžen, in imel je možnost izreči se o vseh okoliščinah, tistih, ki so ga bremenile in tistih, ki bi mu lahko koristile. Obdolženec se je prav tako lahko soočal s so-

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Prav tam, str. 107.

⁴⁵ Dežman, Erbežnik, 2003, str. 106.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Sugestivno vprašanje je vprašanje, v katerem je že obseženo navodilo, kako je treba nanj odgovoriti. Bavcon et al., 2003b, str. 363.

⁴⁹ Kapciozno vprašanje je posebna vrsta preslepitve zaslišanja osebe (obdolženca, priče), ki je v tem, da zasliševalec izhaja od kakega dejstva kot obstoječega, pa ve, da to dejstvo še ni ugotovljeno. Bavcon et al., 2003b, str. 137.

obdolženci in pričami ter je lahko uporabljal v postopku svoj jezik oziroma je imel pravico do tolmača.⁵⁰

Zakon je tudi določal vsebino obtožnice, ki je morala vsebovati točno določene zakonske sestavine, opis kaznivega dejanja z zakonskimi znaki in pravno kvalifikacijo. Zanimivo je dejstvo, da zakon ni poznal ugovora zoper obtožnico, je pa poznal preizkus obtožnice, katerega je opravil po uradni dolžnosti predsednik senata pred glavno obravnavo.⁵¹

Glavno obravnavo je vodil predsednik senata, ki je zasliševal obdolžence, priče, izvedence in dajal besedo vsem tistim, ki so bili prisotni pri poteku glavne obravnave, bodisi so bili to zagovorniki, oškodovanci, ostali člani senata, itd. Zanimivost tega zakona je bila, da je zakon izrecno poudarjal, da mora predsednik senata opozoriti obdolženca, da se ta mora zagovarjati in pa, da je pravico do zagovornika imel obdolženec šele na glavni obravnavi.⁵²

Sodišče je imelo dolžnost, da pravično in dejansko ugotovi vse okoliščine, ki bi pripeljale do zakonite odločbe. Dokaz je presojalo po prostem preudarku ter ni bilo vezano na nobena dokazna pravila in je zato posledično presojalo dokaze praviloma neposredno.⁵³

Zakon je poznal tudi pritožbo kot popolno pravno sredstvo, katero je podrobno tudi urejal. Poznal je pritožbo zaradi absolutno bistvene kršitve postopka, teh je bilo pet, in zaradi relativne kršitve. Prav tako pa je poznal tudi izredna pravna sredstva, in sicer omilitev kazni, obnovo postopka, ki se je delila na nepravo in pravo, ter zahteva za varstvo zakonitosti.⁵⁴

Kot lahko razberemo je ZKP iz leta 1948 imel kar nekaj zanimivih iztočnic, ki so prisotne, vendar nadgrajene, še danes. Ker je leta 1948 prišlo do že omenjenega spora med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, je bilo potrebno temu prilagoditi tudi ta zakon, tako kot je bil prilagojen sam kazenski zakonik, da je bila zagotovljena usklajenost med sedaj novima kazenskim zakonikom in zakonom o kazenskem postopku. Iz tega razloga je bil leta 1953 sprejet tudi novi ZKP.

Novi ZKP, ki je bil sprejet 10. 9. 1953 in je veljal vse do leta 1977, je prinesel znatno liberalnejšo ureditev. Novi ZKP je preiskavo ka-

⁵⁰ Dežman, Erbežnik, 2003, str. 107.

⁵¹ Prav tam, str. 108.

⁵² Prav tam.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Prav tam, str. 109.

znivih dejanj in nadzor zakonitosti dela državne ureditve prenesel na sodišča, kar je bilo pred tem v domeni javnega tožilca, slednji pa je po novem bil omejen na zastopanje javne obtožbe.⁵⁵

ZKP je doživel sedem novel, kar je logično, saj je moral biti usklajen s KZ, ki je prav tako doživel isto število novel. Najpomembnejša novela je bila sprejeta leta 1967 in ker je ta novela iz obdobja po procesih zoper Đilasa, bom ta del izpustil in predstavil le ureditev ZKP do te novele.⁵⁶

Največje novosti in bistvene spremembe tega zakonika so bile sledeče. Zopet se je uvedel institut preiskovalnega sodnika in ločili so funkcijo kazenskega pregona, za katero je po prejšnji zakonodaji bil pristojen javni tožilec, od preiskave. Javni tožilec oziroma javno tožilstvo je bilo od sedaj le še del kazenskega pregona in ni imelo pristojnosti da samo neposredno vodi preiskavo, ki jo je sedaj vodil preiskovalni sodnik.⁵⁷

Obdolženec je po novem zakonu imel pravico do zagovornika od začetka postopka, vendar ne v fazi poizvedb, ki pa je bil omejen z diskrecijsko presojo organa, ki je vodil postopek. Novost je bila tudi domneva nedolžnosti. Zakonodajalec je šel tako daleč z uvajanjem novosti, da je uvedel celo vrsto predpisov, ki so na koncu obdolžencu onemogočila popolno seznanitev z obtožbo ali z dokazi.⁵⁸

Med novostmi, ki jih prejšnji zakon ni poznal ali ni dovoljeval, so bile še subsidiarna tožba, dopustitev ugovora obdolženca in/ali njegovega zagovornika zoper obtožnico, ta pravica se je razširila še na nekatere njegove bližnje sorodnike, uvedeno je bilo načelo dispozitivnosti, na novo je bil uveden tudi sistem prvostopenjske pristojnosti, s čimer je javni tožilec izgubil možnost izbiranja krajevne pristojnosti.⁵⁹

3.3. Sovražna propaganda – 118. člen KZ.

Kot sem že zgoraj navedel je bil Đilas trikrat obtožen na podlagi 118. člena KZ, ki se je glasil Sovražna propaganda in je bil umeščen v prvo poglavje Posebnega dela KZ. Člen je bil leta 1959 noveliran in razširjen, kasneje pa z uvedbo novega KZ leta 1977

⁵⁵ Prav tam, str. 110.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ Prav tam, str. 111.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Prav tam, str. 111–112.

spremenjen v famozni 133. člen, na podlagi katerega so v osemdesetih letih procesirali marsikaterega nasprotnika tega sistema pod pretvezo sovražnega govora, med drugim aktualnega predsednika vlade Janeza Janšo, kosovskega pokojnega politika Adema Demaçija, srbskega politika Vojislava Šešelja, idr..

Ta člen je vseboval dva odstavka, in sicer je v prvem odstavku bilo določeno, da »Ko u nameri da podrije vlast radnog naroda, odbranbenu moć zemlje ili ekonomsku osnovicu socijalističke izgradnje, ili da razbije bratstvo i jedinstvo naroda Federativne Narodne Republike Jugoslavije, crtežom, napisom, govorom na skupu ili na drugi način vrši propagandu protiv državnog ili društvenog uređenja ili protiv političkih, privrednih, vojnih ili drugih važnih mera narodne vlasti, kazniće se strogim zatvorom«⁶⁰ in v drugem odstavku »Istom kaznom kazniće se ko propagira fašističke ili druge narodu i državi neprijateljske ideje.«^{61 62}

Preden se dotaknem povzetka omenjenega člena, mislim, da je na tem mestu potrebno za lažje razumevanje nadaljnjega poteka dela razložiti dva pojma, in sicer kaj je to kaznivo dejanje in pa kaj je to kaznivo dejanja zoper ljudstvo in državo. Seveda bom za izhodišče uporabil zakonodajo iz tistih let, saj se današnja razlaga razlikuje od takratne.

Po takratnem KZ je bilo »kaznivo dejanje družbi nevarno dejanje, katerega znaki so določeni z zakonom«⁶³. Tako je določal prvi odstavek 4. člena KZ. Avtorji komentarja so določbo prvega odstavka razložili tako, da naj bi ta izražala »/.../ materialno koncepcijo kaznivega dejanja ob upoštevanju formalnega elementa«⁶⁴. Formalna koncepcija pomeni, da je kaznivo dejanje določeno v kazenski zakonodaji in da je to neko protipravno dejanje, ki je na podlagi zakona izrecno ali molče prepovedano. Ker pa formalna koncepcija ne daje nobenega vsebinskega ali vrednostnega kriterija in s tem posledično dopušča subjektivizem in samovoljo, je potrebna še materialna koncepcija, ki pa določa, da mora kaznivo dejanje imeti občutnejšo stopnjo škodljivosti ali nevarnosti za člo-

⁶⁰ »Kdor z namero spodkopavanja vlade delovnega ljudstva, obrambne moči države ali ekonomske podlage socialistične izgradnje, ali razbijanja bratstva in enotnosti Federativne Ljudske Republike Jugoslavije, z risanjem, pisanjem, govorom na shodu ali kako drugače izvaja propagando proti državni in družbeni ureditvi ali proti političnim, gospodarskim, vojaškim ali drugim pomembnim ukrepom vlade ljudstva, bo kaznovan s strogim zaporom«. Lasten prevod.

⁶¹ »Z enako kaznijo bo kaznovan kdor propagira fašistične ali druge ideje, sovražne do ljudi in države«. Lasten prevod.

⁶² Tahović, 1956, str. 320.

⁶³ Bavcon et al., 1960, str. 32.

⁶⁴ Prav tam.

veka, javnost ali družbo, da se lahko le to inkriminira na abstraktni ravni in kazensko preganja na konkretni ravni.⁶⁵

V zdajšnjem veljavnem KZ⁶⁶ je kaznivo dejanje določeno v 16. členu in določa, da je »Kaznivo dejanje človekovo protipravno ravnanje, ki ga zakon zaradi nujnega varstva pravnih vrednot določa kot kaznivo dejanje in hkrati določa njegove znake ter kazen za krivega storilca«. Ta določba kot lahko vidimo ni tako skopa kot tista iz petdesetih let, vendar pa je pomen dokaj enak, le da je zdajšnja bolj izpopolnjena. Kot lahko vidimo, ima ta določba štiri elemente in sicer protipravnost, nevarnost dejanja, znak kaznivega dejanja in kazen. V primerjavi s členom iz petdesetih let ta vsebuje še element kaznovanja.

Sedaj, ko smo si ogledali pomen kaznivega dejanja, pa si moramo ogledati še pomen kaznivega dejanja zoper ljudstvo in državo. Kot sem že povedal, je to poglavje umeščeno v prvo poglavje Posebnega dela KZ in v deseto poglavje Splošnega dela KZ od 100. do 123. člena KZ.

Tahović v razlagi splošnega pomena tega kaznivega dejanja navaja, da so to tista kazniva dejanja, ki pomenijo »napad na notranjo in zunanjo varnost države«. Ker je ta definicija zelo splošna, nadaljuje, da je popolna in materialna definicija ta, da so kazniva dejanja zoper ljudstvo in državo vsa tista kazniva dejanja, ki predstavljajo napad na državno in družbeno ureditev FLRJ v osnovnih elementih, to poimenuje kot prva skupina kaznivih dejanj iz tega poglavja in napad na zunanjo varnost države in njeno neodvisnost, katero poimenuje kot druga skupina kaznivih dejanj. Kot lahko vidimo, ta definicija predstavlja dve skupini oziroma dva napada, notranjega in zunanjega, ki sta med seboj neodvisna, pa kljub temu posredno vplivata en na drugega.⁶⁷

Tahović nadaljuje, da je napad na državno in družbeno ureditev kaznivo dejanje napada na njeno notranjo suverenost in da, ker so osnovni elementi državnega in družbenega sistema sestavni deli ustavnega sistema države, bi lahko ta kazniva dejanja označili tudi kot kazniva dejanja zoper ustavni sistem. To kaznivo dejanje se lahko stori le z direktnim ali eventualnim naklepom.⁶⁸ V to skupino spada tudi člen 118 Sovražna propaganda.

⁶⁵ Bavcon et al., 2003a, str. 158–160.

⁶⁶ KZ-1, 16. člen.

⁶⁷ Tahović, 1953, str. 8–12.

⁶⁸ Prav tam.

Tahović še dodaja, da gre pri teh kaznivih dejanjih predvsem za poskus nasilnega rušenja notranjega sistema in za neposreden napad na državno in družbeno ureditev, posredno pa tudi na zunanjo varnost države.⁶⁹

Menim, da nam predhodna razlaga kaznivega dejanja podaja dobro iztočnico, da lahko predstavim 118. člen KZ. To bom skušal storiti na naslednji način. Sprva bom predstavil razlago Tahovića v Posebnem delu KZ. Nadaljeval bom s predstavitvijo razlag tega člena slovenskih avtorjev v KZ⁷⁰ iz leta 1960. Za konec pa bom predstavil tudi to, kaj je sam Đilas⁷¹ imel povedati o tem členu.

»Propaganda je iznošenje ili pronošenje izvesnih činjenica upravljeno na pridobijanje pristalica za nešto.«^{72 73} Tahović razlaga, da je kaznivo dejanje propagande sestavljeno iz predstavitve ali sporočanja določenih dejstev, ki so uperjena proti državi ali družbeni ureditvi oz. proti drugim ukrepom vlade, bodisi na političnem, gospodarskem ali vojaškem področju.⁷⁴

Prva spornost pri razlagi tega člena se pojavi že v naslednjem stavku, namreč Tahović trdi, da za propagando ni važno, ali so dejstva, ki jih nekdo poda resnična ali lažna.⁷⁵ Ta trditev oz. to stališče tedanjega kazenskega prava se mi zdi milo rečeno napačna. Predstavljam si, da je nekdo, ki je bil ta čas visoki funkcionar, lahko zagrešil neko dejanje, ki je bilo protipravno in če je nekdo drug to izpostavil proti njemu, bi ga lahko na podlagi tega člena hitro obtožili sovražne propagande.

Nadalje avtor nadaljuje, da je tisto, kar je pri propagandi pomembno, na kakšen način se izvršuje, kakšen je namen in kaj se s propagando želi doseči. Se pravi, tri ključna dejstva oz. značilnosti: način, namen in cilj. In vsa ta tri dejstva oz. značilnosti morajo biti izpolnjena, da lahko govorimo o kaznivem dejanju sovražne propagande.

Način, namen in cilj so zapisani že v samem členu in ju ne bom še enkrat zapisoval, ker je razvidno iz samega besedila. Pri tem naj dodam, da kot lahko vidimo, je ta člen napisan zelo na široko, kar pomeni široko polje razlage, posledično pa to, da je meja

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Bavcon et al., 1960, str. 196.

⁷¹ Priloga Đilasa k svoji obrambi, 1955, v: Nikolić, Cvetković, 2011, str. 294–296.

⁷² »Propaganda je predstavitev ali sporočanje določenih dejstev, katerih cilj je pridobiti privržence za nekaj.« Lasten prevod.

⁷³ Tahović, 1953, str. 320.

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Prav tam.

med tem, ali je nekaj sovražna propaganda ali ne, zelo tanka. Tako meni tudi Stanković⁷⁶.

Predmet propagande smo že izpostavili zgoraj, se pravi, da mora biti v zvezi z dejstvi, ki so uperjeni proti državi, družbeni ureditvi, itd.. V to kategorijo pa ne spadajo ukrepi, ki še niso bili sprejeti s strani države, kot tudi ne ukrepi in zakoni, ki niso s tega področja.

Avtor nadalje zapiše, da mora biti propaganda usmerjena v spodkopavanje državnih institucij oz. ureditve ali v razbijanje bratstva in enotnosti FLRJ.⁷⁷ Tudi ta zapis se mi zdi sporen, saj mi da misliti, da se je lahko nekdo pod pretvezo oz. izgovorom, da razbija bratstvo in enotnost, hitro pojavil pred sodiščem in je bil še hitreje obsojen, saj je ljudstvo, sploh v teh časih, še vedno bilo močno pod vplivom druge svetovne vojne in strahom pred zunanjimi sovražniki.

Spornost se nato nadaljuje z zapisi, da za propagando ni važno ali je storjena v javnosti ali tajnosti, ali je storjena pred manjšim ali večjim številom ljudi.⁷⁸ Se pravi, v kolikor je nekdo, v nekem privatnem pogovoru, rekel znancu, da ni zadovoljen z nekim ukrepom vlade in da bi on to drugače naredil, bi eventualno lahko to pomenilo, da izvaja sovražno propagando.

Tahović nadaljuje, da se s propagando ne spodbuja k nekemu kaznivemu dejanju, ampak, da se skuša med ljudstvom ustvariti neko sovražno razpoloženje, nezadovoljstvo ali negotovanje, ki posledično ustvarja spodkopavanje državnih institucij oz. ureditve ali razbijanje bratstva in enotnosti. Propaganda ni, če je usmerjena proti točno določeni osebi, razen, če je ta oseba neposredno povezana z zgoraj navedenimi področji.⁷⁹

Zaključek tega povzetka iz Komentarja KZ, ki obsega celi dve strani, je sledeč. Za kaznivo dejanje sovražne propagande so ključni trije elementi: način, namen in cilj. Avtor v celem zapisu samo ponavlja enaka dejstva in med vrsticami podaja široko možnost manipulacije s samim členom. Če vzamemo še v obzir, da je predpisana kazen strogi zapor oz. zapor do 12 let, lahko hitro pridemo do zaključka, da je takratna oblast preko sodnih organov s tem členom z lahkoto držala vajeti v svojih rokah in je lahko hitro ka-

⁷⁶ Stanković, 1989, str. 97.

⁷⁷ Tahović, 1953, str. 320.

⁷⁸ Prav tam, str. 321.

⁷⁹ Prav tam.

znovala nesomišljenike pod pretvezo sovražne propagande.⁸⁰

Bavcon in ostali so glede razlage še bolj skopi od Tahovića.⁸¹ Priznam, da sem morda nekoliko kritičen in da je verjetno za to obdobje bila ta razlaga dovolj široka in je podala zadostna izhodišča za delo sodišč, vendar kljub temu, glede na občutljivost tega področja in visoke zagrožene kazni, bi lahko zapisali malo več.

V sami razlagi so trije odstavki, od katerih je prvi namenjen razlagi, da je bil člen noveliran, da je členu dodan tretji odstavek (ki za naše delo ni pomemben, zato ga tudi izpuščam), da je osrednji element propagande pozivanje in ščuvanje proti državni ali družbeni ureditvi oz. neresnično prikazovanje določenih dejstev s hudobnim namenom. Kot lahko vidimo, je tukaj KZ naredil korak naprej in spremenil oz. bolje rečeno izpustil zapis o resničnosti dejstev.⁸²

V naslednjem odstavku avtorji napotujejo na razumevanje, ki sem ga sam že izpostavil, in sicer da se »izraza pozivanje in ščuvanje ne smeta razlagati ozko, pomenita pa vsak način ustvarjanja razpoloženja, teženj, miselnosti, prepričanja, ki je naklonjeno propagatorjevim idejam«. V zadnjem odstavku podajo avtorji še obrazložitev glede hudobnega namena in razlago, da je ta podan takrat, ko storilec deluje z namenom oškodovanja politične ali družbene koristi države.⁸³

Naslednji povzetek se mi zdi zelo pomemben, saj povzema, kaj je Đilas imel povedati o tem spornem členu. Kljub temu da Đilas ni bil pravnik, je bil zelo inteligenčen in razumen človek z odlično retoriko in njegova razlaga 118. člena se mi zdi, da v celoti povzema in prikaže pravi namen tega člena. Konec koncev pa kako ne bi, saj je sam, kot bomo videli, prispeval k njegovemu sprejetju.

Tudi Đilas začne argumentacijo tega člena z dejstvom, da je neprecizen in v nasprotju z načelom zakonitosti, saj sam člen ne pove, kaj je to sovražna propaganda in propaganda, ki spodkopa. Nadaljuje, da je ta člen ostanek povojnih nenatančnih zakonskih določb, ki besedo sovražni tolmači kot vsako razumevanje, ki ni v skladu z vladajočo monopolistično doktrino. Izpostavi, da prihaja do absurdnih situacij, kjer vsako izražanje, ki ni v skladu s to doktrino, lahko pomeni sovražno dejanje. Kar pa je najhujše, je

⁸⁰ Prav tam. 320 – 321.

⁸¹ Bavcon et al., 1960, str. 196–197.

⁸² Prav tam.

⁸³ Prav tam.

dejstvo, da je tudi sodišče sprejelo tovrstno prakso.⁸⁴

Đilas izpostavi, da je kot funkcionar bil priča velikemu številu zlorab tega člena in da je ironija, da je tudi sam sodeloval pri sprejetju le tega. Spornost člena je tudi glede določitve kazni za to kaznivo dejanje, saj se razteza od 6 mesecev do 12 let, kar v praksi pomeni, da lahko sodišča za isto kaznivo dejanje povsem različno obsojajo ljudi, odvisno od njihovega lokalnega položaja, vpliva, itd.. Đilas še izpostavi, da bi bilo veliko bolj pravično, da bi se za to kaznivo dejanje sodilo na enem sodišču, kot je bilo to v predvojni Jugoslaviji.⁸⁵

Đilas zaključí z mislijo, s katero se popolnoma strinjam in bi se verjetno tudi vsak objektiven bralec tega zapisa, da je 118. člen KZ namerno napisan nejasno in s tako določbo glede izreka kazni.⁸⁶

Mislim, da mi je na podlagi podanega povzetka uspelo prikazati realno stanje vpliva države na kazensko zakonodajo tistega časa. Sam člen je izjemno sporen in kot sem že nekajkrat napisal, je bil povsem v domeni države, ki je posredno prek sodišč kaznovalo vsakega nesomišljenika. Zaključek je ta, da ne glede na to, kakšna je bila argumentacija druge obtožene strani, so bile možnosti za opustitev obtožbe ali oprostitev zelo majhne, saj je sam zakonodajni sistem dopuščal izid le v korist tožnika oz. države.

3.4. Izdaja uradne skrivnosti – 320. člen KZ.

Tretje poglavje zaključujem s podpoglavjem v katerem bom, po predhodnem zgledu, opisal člen, po katerem je Đilas bil še zadnjič obsojen in po katerem je dobil največjo zaporno kazen zaradi dela, ki sem ga že opisal v drugem poglavju. in sicer knjige *Conversations with Stalin*.

Ker je veliko kontroverznosti povezane z Đilasom, bom izpostavil tudi eno, ki sem jo zasledil tekom pripravljanja tega dela. Gre za zapis njegovega sina Alekse Đilasa, ki je zapisal sledeče, da so prav ta 320. člen uvedli z namenom, da bi lahko sodili Đilasu za to knjigo in da je v svetovni javnosti bil znan kot *Lex Djilas*.⁸⁷

Izdaja uradne skrivnosti po 320. členu KZ ima pet odstavkov in sicer, prvi odstavek določa »Uradna oseba, ki nepoklicani osebi izroči zaupne dokumente ali sporoči zaupne podatke, za katere

⁸⁴ Priloga Đilasa k svoji obrambi, 1955, v: Nikolić, Cvetković, 2011, str. 294–296.

⁸⁵ Prav tam.

⁸⁶ Prav tam, str. 296.

⁸⁷ Đilas, 2016, str. 341–342.

je zvedela v službi, ki pa so po svoji naravi uradna skrivnost, ali ji kako drugače omogoči, da pride do njih, se kaznuje z zaporom najmanj treh mesecev.«⁸⁸ Drugi odstavek določa »Če so dokumenti ali podatki posebno pomembni ali je storilec sprejel podkupnino, se kaznuje s strogim zaporom do desetih let.«⁸⁹ Tretji odstavek določa »Če je dejanje iz prvega odstavka tega člena storjeno iz malomarnosti, se storilec kaznuje z zaporom do enega leta.«⁹⁰ Četrti odstavek določa »S kaznijo iz prvega, drugega ali tretjega odstavka tega člena se kaznuje odgovorna oseba gospodarske ali družbene organizacije ali organa družbenega upravljanja, če izda uradno skrivnost, za katero je izvedela v svoji službi, čeprav jo je uradna oseba opozorila, da jo mora varovati.«⁹¹ In še zadnji odstavek tega člena, ki pravi, da »S kaznijo za dejanje iz prvega in drugega odstavka tega člena se kaznuje tudi, kdor sporoči zaupne podatke ali izroči zaupne dokumente šele po prenehanju službe.«⁹²

Na tem mestu je pomembno, da si predhodno ogledamo tudi poglavje, v katero je ta člen umeščen. To poglavje KZ se imenuje Kazniva dejanja zoper uradno dolžnost. Kar me je negativno presenetilo je dejstvo, da se slovenski avtorji komentarja KZ, tako tistega iz leta 1960, kot iz leta 1970, niso pretirano ukvarjali s samim pomenom naslova poglavja, se pravi, kaj sploh pomeni kaznivo dejanje zoper uradne dolžnosti in sem tudi tukaj bil primoran iskati razlago pri Tahoviću in njegovem komentarju KZ iz leta 1962.

Tudi sam Tahović v svoji razlagi največjo pozornost nameni pojmu uradna oseba,⁹³ ki pa za naš prispevek ni tako pomembna, saj Đilas v trenutku objave spornega dela ni bil več uradna oseba, in se bom temu tudi izognil. Pomembno pa je izpostaviti, da je KZ v 99. členu podal zakonski opis tega pojma in tako ni bilo prepuščeno sodišču, da bi ugotavljalo njen pomen, ampak le, ali je neka oseba uradna oseba v skladu z določili tega člena.

Je pa Tahović izpostavil, da bi se pojem uradne osebe pravilno uporabljal, bi bilo treba določiti pravila o storilcih tega kaznivega dejanja. V prvo skupino spadajo tista kazniva dejanja, ki se lahko izvršijo izključno s strani uradne osebe, kot je to npr. 315. člen »Sodnikova prekršitev zakona«. Nadalje so tu tista kazniva dejanja,

⁸⁸ Bavcon et al., 1960, str. 449–450.

⁸⁹ Prav tam.

⁹⁰ Prav tam.

⁹¹ Prav tam.

⁹² Prav tam.

⁹³ Tahović, 1962, str. 485–488.

katere lahko stori odgovorna oseba pri gospodarski ali družbeni organizaciji ali organu družbenega upravljanja, npr. tretji odstavek 318.a člena »Zloraba uradnega položaja ali uradnih pravic iz koristoljubnosti«. V ta kazniva dejanja spada tudi 320. člen. Nazadnje sta tukaj še kaznivi dejanji poneverbe in neupravičene uporabe, katere lahko stori kdorkoli, kateremu je bila zaupana državna lastnina.⁹⁴

Po tej skopi razlagi poglavja nadaljujem s predstavitvijo člena, ki je osrednja naloga tega podpoglavja. Đilas je bil obsojen na podlagi drugega in petega odstavka tega člena.

Tahović sprva izpostavlja, da je pri določitvi tega kaznivega dejanja potrebno biti pozoren, da gre za pravilno določitev, saj v zakonu obstaja kar nekaj kaznivih dejanj, povezanih z izdajo skrivnosti. Takšna so npr. kazniva dejanja vohunstva, izdaje in neupravičene pridobitve poslovne skrivnosti ter izdaja vojaške skrivnosti.⁹⁵

Predmet kaznivega dejanja, kot je razvidno že iz same definicije, je izdaja nekega uradnega dokumenta ali podatka, ki predstavlja uradno skrivnost. Storitev kaznivega dejanja se lahko opravi na več načinov, in sicer kot obveščanje, posredovanje ali drugačno dajanje na voljo dokumenta ali podatka neki tretji osebi ali osebam, ki niso pooblaščen za seznanitev s temi podatki.⁹⁶

Storilec tega kaznivega dejanja je lahko le uradna oseba, ki je do tega dokumenta ali podatka prišla po službeni poti in ga dala na voljo tretji osebi ali osebam v času opravljanja te službe. Lahko pa to stori tudi po prenehanju službe in je še vedno kazensko odgovorna. Storilec lahko stori kaznivo dejanje z naklepom ali iz malomarnosti. V primeru malomarnosti se ga kazensko ne preganja.⁹⁷

Drugi odstavek se nanaša na hujša razkrivanja uradne skrivnosti, ki so posebnega pomena in imajo oznako strogo zaupni. Tako dejanje se lahko izvrši samo z naklepom in je tudi kaznivo po prenehanju službe uradne osebe.⁹⁸

Komentar slovenskih avtorjev KZ⁹⁹ se tudi v tem primeru, kot pri komentiranju 118. člena, osredotoča le na splošno razlago

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ Prav tam, str. 498–499.

⁹⁶ Prav tam.

⁹⁷ Prav tam.

⁹⁸ Prav tam.

⁹⁹ Bavcon et al., 1960, str. 450.

člena, in sicer navaja, da je uradna oseba dolžna varovati uradne skrivnosti, kajti v nasprotnem primeru pride do kaznivega dejanja. Pozitivno presenečenje pri razlagi tega člena pa je navajanje, katerega Tahović ne navaja, kaj uradna skrivnost sploh je. Komentatorji se sklicujejo na Zakon o javnih uslužbencih (v nadaljevanju ZJU), ki v tretjem odstavku 56. člena poda razlago, da se »za uradno tajnost šteje vse tisto, kar je uslužbenec zvedel v službi in kar bi utegnilo, če bi se razkrilo, škodovati koristim službe ali opravičenim koristim državljanov, zavodov ali organizacij«.¹⁰⁰ Prav tako pa dajo podlago tudi petemu odstavku 320. člena, saj se sklicujejo na drugi odstavek 56. člena ZJU, ki pravi, da dolžnost varovanja uradne skrivnosti ne preneha s prenehanjem službe.¹⁰¹

S predstavitvijo kazenske zakonodaje in členov na podlagi katerih je bil Đilas obsojen, zaključujem to poglavje. Kot je razvidno iz predstavitve, se je država trudila po svojih močeh kazensko zakonodajo kar se da dobro razviti in prilagoditi času po vojni ter vseh spremembah, ki so se ta čas dogajale. Tudi samo pozitivno mnenje zahodnih opazovalcev ob izidu novega zakonika leta 1951 je to potrdilo. Prav tako pa se je kot posledica želje po nenehnem izboljševanju in odpravljanju pomanjkljivosti zakonika ta tudi dopolnjeval z novelami.

Vendar pa, po mojem mnenju, se je ta želja po izboljšavi v nekaterih primerih tudi prelevila v interes najvišjih funkcionarjev in njihovemu prepričanju, da oni vedo, kaj je najboljše za ljudstvo, ne glede na to ali je iz objektivnega vidika to tudi bilo res in pa predvsem ali je to bilo za posameznika pravično. Iz tega razloga so zato tudi bili taki členi kot je 118. člen, ki so bili zelo neprecizni in v skladu z interesi posameznih veljakov, ne pa v interesu splošne pravičnosti, ki pa je glavno vodilo prava.

4. Predstavitev sodb

S tem poglavjem prihajam do vrhunca tega prispevka. Poglavje je sestavljeno iz dveh podpoglavij, v katerih sta predstavljeni posamični sodbi. Ker pa sodba ne more biti predstavljena brez drugih pravnih aktov, ki so podlaga zanjo, tu mislim na obtožnico in tistih, ki ji eventualno sledijo, tukaj mislim na pravna sredstva,

¹⁰⁰ ZJU, 56. člen, tretji odstavek.

¹⁰¹ Prav tam, 56. člen, drugi odstavek.

v vsakem poglavju sprva predstavim obtožnico, nato sodbo in za zaključek pravna sredstva, če je to mogoče.

Največja ovira pri tem delu bo zagotovo dejstvo, da je od sodb minilo že več kot 50 let in da so sodbe v izvirniku bile že uničene, saj je pretekel rok čuvanja teh sodnih spisov, kar pomeni, da se moram zanesti na objavo posamičnih sodnih aktov, ki jih je Đilas objavljial v svojih delih in pa predvsem na knjige, ki so se ukvarjale s temi sojenji.

Preden pričnem s predstavitvijo, menim, da je pomembno, da dodatno pojasnim določene pojme. Namreč, prispevek pripravljam za širši krog bralcev in ne le za tiste iz pravnega področja, zato se mi zdi smiselno, da pojasnim pojme kot so obtožnica, sodba in pravno sredstvo, kljub temu, z izjemo zadnjega, da nam že same besede naznanjajo pomen.

Da bo pojasnilo čim bolj avtentično in v skladu s časom izdaje določenega pravnega akta, ki se pojavlja v tem poglavju, bom pojasnil pojme na podlagi takratne veljavne zakonodaje.

Obtožnica je pravni akt, katerega poda javni tožilec. Takratni ZKP, ki je bil sprejet 10. 9. 1953, je obtožnico urejal v 248. členu. Opredelil jo je kot pisni »/.../ v zakoniti obliki sestavljen tožilec predlog«¹⁰², da »/.../ zoper določeno osebo zaradi določenega kaznivega dejanja odredi glavno obravnavo pred okrožnim sodiščem«¹⁰³.

Obtožnica ima dva pomena, in sicer tehničnega, ker je izvleček iz kazenskega spisa, in procesualnega, ker sodišče lahko odloča o obtožnici le v njenem okviru in obsegu. Obtožnica je lahko neposredna ali posredna. Neposredna je tista, ki se vloži na podlagi poizvedb, posredna pa tista, ki se vloži na podlagi preiskave.¹⁰⁴

Ključno pri obtožnici je njena vsebina, saj je ta podlaga za sodbo in je tudi zakonsko urejena in določena. Obtožnica mora vsebovati naslednje podatke, in sicer osebne podatke obdolženca, ki po pravnomočnosti obtožnice postane obtoženec, dejanski in materialni temelj obtožnice, pravni temelj, označbo sodišča, pred katerim naj bo izvedena glavna obravnavo, dokazne predloge, eventualni predlog za odreditev oziroma ukinitev preiskovalnega zapora in obrazložitev.¹⁰⁵

¹⁰² Munda, 1957, str. 346.

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ Prav tam.

¹⁰⁵ Prav tam, str. 347–348.

Obtožnica se nato vloži pri pristojnemu sodišču, ki opravi njen preizkus. Slednje pomeni, da se po uradni dolžnosti preveri, ali je obtožnica sestavljena skladno z zakonom. V kolikor ni, jo sodišče vrne nazaj javnemu tožilcu v popravek.¹⁰⁶

Po vročitvi obtožnice obdolžencu ima ta možnost ugovora v zakonsko določenem roku.¹⁰⁷ Ugovornega postopka ne bom opisoval, saj za naše nadaljnje delo ni bistvenega pomena.

Sodba je najpomembnejša sodna odločba, s katero se praviloma konča glavna obravnava, v kolikor ni več potrebnih dopolnitev postopka ali dodatnih razjasnitev posameznih vprašanj. V takratnem ZKP-ju je bila sodba urejena v 324. členu, ki je navajal pravkar napisano.¹⁰⁸

Tako kot je to v veljavi še danes¹⁰⁹ so tudi tedaj poznali tri vrste sodb, in sicer oprostilno, obsodilno in zavrnilno sodbo. Pri čemer velja, da sta prvi dve materialni ali stvarni sodbi, kar pomeni, da se odloča o kazenskem zahtevku države, tretja pa je formalna ali procesna sodba, kjer se ne odloča o kazenskem zahtevku, ampak le če so podani procesni pogoji za razsodbo.¹¹⁰ Ker imamo v obeh naših primerih opraviti samo z obsodilnimi sodbami, si bomo zato ogledali le to.

Ključno pri sodbi je dejstvo, da je sodba odgovor na obtožnico. Iz tega razloga sodba ali strokovno rečeno predmet sodbe ne sme biti nekaj, kar se ne nanaša ali navezuje na obtoženca ali na kaznivo dejanje, za katerega je obtožen. Sodišče mora pravilno ugotoviti vsa dejstva in izreči eno izmed sodb.¹¹¹

Obsodilna sodba je torej tista sodba, katera spozna obtoženca za krivega. Izrek sodbe mora obsegati dejanje, zaradi katerega je obtoženec bil spoznan za krivega, zakonsko označbo kaznivega dejanja, npr. 118. člen sovražna propaganda in kazen.¹¹²

Obsodilna sodba obsega pet odločb, in sicer odločbo o krivdi, ki ne pomeni izreka o krivdi, odločbo o kazni, odločbo o varnostnem ukrepu, odločbo o stroških in odločbo o premoženjsko-pravnem zahtevku.¹¹³

¹⁰⁶ Prav tam, str. 349.

¹⁰⁷ Prav tam.

¹⁰⁸ Prav tam, str. 378.

¹⁰⁹ Glej Šugman Stubbs, Gorkič, Fišer, 2020, str. 489 in nasl.

¹¹⁰ Munda, 1957, str. 378.

¹¹¹ Prav tam, str. 378–380.

¹¹² Prav tam, str. 383–384.

¹¹³ Prav tam, str. 385–386.

Po končanem sojenju se razglasi sodba, ki se tudi vroči v pisni obliki javnemu tožilcu in obtožencu oz. njegovemu zagovorniku. Pisni odpravek obsodilne sodbe, kar velja tudi za drugi dve sodbi, je sestavljen iz treh, delov in sicer uvoda, izreka in obrazložitve. Ključni del pri sodbi je drugi in sicer izrek, ki obsega podatke obtoženca in odločbo o sodbi. V uvodu so podani podatki sodišča, senata, obtoženčevo ime in priimek, kaznivo dejanje, zaradi katerega je obtožen, datum glavne obravnave, podatki javnega tožilca in zagovornika. V obrazložitvi pa je podana razlaga izreka, ki vsebuje odgovore na dejanska, dokazna in pravna vprašanja.¹¹⁴

Verjetno za nekoga, ki nima opravka s pravom, pojem *pravno sredstvo* ne pove veliko. Se pa razumevanje tega pojma spremeni, ko rečemo, da je eno od ključnih pravnih sredstev pritožba. In prav to bom v nadaljevanju tudi predstavil.

Pravna sredstva so že tedaj smatrali za zelo pomemben instrument, ki omogoča stranki, ki ni zadovoljna z izidom sodbe, da zoper njo tudi ukrepa. Tak je tudi namen pravnega sredstva, in sicer doseg pravične in zakonite odločbe.¹¹⁵

Odločba se lahko izpodbija zaradi treh razlogov, in sicer zaradi procesnih napak (nezakonit postopek), materialnih napak (nepravilno uporabljen zakon) in napačnih ugotovitev dejstev.¹¹⁶

Tako kot je to urejeno tudi danes¹¹⁷, je tudi takratni zakon poznal redna in izredna pravna sredstva. Pri čemer so redna pravna sredstva tista, ki se vlagajo proti nepravnomočnim sodbam in sklepom, izredna pa proti pravnomočnim. Med redna pravna sredstva spada pritožba, ki je lahko zoper sodbo ali sklep in ima praviloma zadržni učinek, kar pomeni, da se zadrži izvršitev izpodbijane odločbe. Med izredna pa obnova kazenskega postopka, ki tudi ima zadržni učinek, izredna omilitev pravnomočne kazni in zahteva za varstvo zakonitosti, ki pa nimata zadržnega učinka.¹¹⁸

Pravno sredstvo ima praviloma devolutivni učinek, kar pomeni, da o njem odloča višje sodišče in ne tisto, ki je izdalo izpodbijano odločbo, razen kadar gre za obnovitev postopka zaradi novih dejstev, za katere sodišče, ki je izdalo odločbo, ni vedelo.¹¹⁹

¹¹⁴ Prav tam, str. 386, 388–389.

¹¹⁵ Prav tam, str. 391.

¹¹⁶ Prav tam.

¹¹⁷ Glej Šugman Stubbs, Gorkič, Fišer, 2020, str. 517 in nasl.

¹¹⁸ Munda, 1957, str. 392.

¹¹⁹ Prav tam, str. 393.

Upravičenci pravnega sredstva so lahko javni ali zasebni tožilec, obdolženec, njegov zakoniti zastopnik, zagovornik ali zakonec ter nekateri sorodniki ter druge osebe, ki jim je bil priznan interes na odločbi.¹²⁰

S to kratko razlago pojmov za lažje razumevanje nadaljnega poteka prispevka prehajam na podpoglavja, katera so namenjena sojenjem. Bi pa na tem mestu, ker se mi zdi primerno, dodal še sledeče, namreč vsa sojenja proti Đilasu so potekala z izključitvijo javnosti, zato bom nekaj besed namenil tudi temu.

Izključitev javnosti iz sojenja, kar pa ni veljalo za izrek sodbe, ta je morala biti javna, je zakonodajalec urejal v členih 271, 272 in 273 ZKP-ja. Javnost je bila lahko izključena po uradni dolžnosti ali na predlog strank za celotno sojenje ali le za del sojenja, če so to zahtevali interesi varovanja tajnosti, javnega reda ali zaradi moralnih razlogov.¹²¹

Izključitev javnosti pa ni veljala za stranke, oškodovanca, zagovornike, druge uradne osebe, zakonca in bližnje sorodnike obtoženega. Pri čemer pa jih je sodnik moral opozoriti, da so dolžni čuvati tajnost, ki bi jo na obravnavi slišali, in da so za to kazensko odgovorni. Odločitev o izključitvi javnosti je morala biti sprejeta s strani senata in tudi primerno obrazložena ter objavljena, zakaj se je sodišče za to odločilo. Proti temu je tudi obstajalo pravno sredstvo, ki pa se je lahko uveljavilo po izreku sodbe.¹²²

Kot lahko vidimo iz tega opisa in opisa iz drugega poglavja, je bil takratni ZKP presenetljivo dobro dodelan. Seveda so obstajale nekatere pomanjkljivosti, vendar pa je v primerjavi s KZ, ki jih je imel kar nekaj, omogočal kar pošten postopek, kolikor se je dalo v okviru podlage to uresničevati. S tem prihajamo na najpomembnejši del prispevka.

4.1. Prvo sojenje

Kot sem že zgoraj navedel, je prvi sodni proces proti Đilasu stekel zaradi njegove izjave, ki jo je dal ameriški novinarski agenciji New York Times. V tem procesu je bil obsojen skupaj s svojim prijateljem in somišljenikom Vladimirjem Dedijerjem.

¹²⁰ Prav tam, str. 394–395.

¹²¹ Vasiljević, 1957, str. 267.

¹²² Prav tam, str. 268.

Če se vrnem nazaj na intervju Đilasa, katerega sem predstavil zgoraj, se mi zdi tudi pomembno dejstvo, kdaj je ta intervju bil dan. Namreč, v času intervjuja, je bil Tito na delovnem obisku v Indiji in Burmi, pa je zato ta intervju bil še bolj odmeven v tujih tiskih in je predstavljal močan pritisk na notranjo in zunanjo politiko FLRJ.¹²³

Hrvaški pravnik, sodnik in politik Josip Hrnčević je izjavil, da rast ugleda države Jugoslavije, njen neodvisni in neuvrščeni položaj ter meddržavna normalizacija odnosov s Sovjetsko zvezo ni pogodu tujim protijugoslovanskim zahodnim krogom, ki nasprotujejo napredku države, kar sta Đilas in Dedijer uporabila kot orodje z namenom žalitve interesov države. Na ta način je bila tudi dana podlaga za kazenski postopek proti omenjeni dvojici.¹²⁴

4.1.1. Obtožnica

Javni tožilec je na podlagi drugega odstavka 44. člena ZKP-ja¹²⁵ vložil obtožnico dne 11. 1. 1955 zoper dveh obdolženih, Milovana Đilasa in Vladimirja Dedijera zaradi kaznivega dejanja sovražna propaganda po 118. členu KZ.¹²⁶

Če vzamemo v obzir, da sta Đilas in Dedijer podala intervju v mesecu decembru, bolj natančno, Đilas 24. decembra, objavljen 25. decembra, in Dedijer 20. decembra, objavljen 22. decembra, lahko brez kakršnegakoli oklevanja priznamo vso čast takratnemu preiskovalnemu sodniku in tožilcu, da sta v natanko 16 dneh opravila vse formalnosti, da je javni tožilec lahko tako hitro vložil obtožnico proti že navedenima. Takšna učinkovitost bi lahko bila zgled tudi današnjemu sodstvu.

Javni tožilec, po tem, ko je prebral osebne podatke obeh obdolžencev, je navajal, da sta obdolženca decembra 1954 v Beogradu tujim medijem z namenom spodkopavanja oblasti v vnaprej preračunljivem trenutku, takrat, ko se je Tito mudil na obisku v Indiji in Burmi,¹²⁷ podala sporne izjave, v katerih sta neresnično prikazovala razmere, vse z namenom oškodovanja ugleda države, njenih institucij in predstavnikov ter želela zaostriti mednarodne odnose. Namen teh izjav je bil, da bi na ta način izzvala vmešava-

¹²³ Stanković, 1989, str. 113.

¹²⁴ Hrnčević, v: Stanković, 1989, str. 113.

¹²⁵ Ta člen pravi, da lahko javni tožilec vloži in zastopa obtožnico pred pristojnim sodiščem.

¹²⁶ Obtožnica TT št. 42/55 z dne 11. 1. 1955, v: Nikolić, Cvetković, 2011, str. 84.

¹²⁷ Opomba avtorja.

nje tujih političnih krogov v notranje zadeve države in na ta način z njihovo pomočjo dosegla svoje lastne cilje.¹²⁸

To sta storila tako, da je Đilas v že omenjenem in predstavljenem intervjuju izjavil sledeče »/.../ da bi stvorio utisak kako je u našoj zemlji stvoren sistem upotrebe nedemokratskih metoda, između ostalog kaže da je povodom njegovog slučaja očekivao da će doći do diskusije i da će ta »diskusija biti demokratska kao na Zapadu«, a da nije »očekivao inkviziciju«, kako »ako bismo imali mir tokom deset godina, savremena tehnologija učiniti će nemogućim da ova mala zemlja zadrži totalitarni aparat«, da je »u toku 1950. i 1951. godine kod nas počela da se razvija atmosfera slobode. Policija nije stavljala ljude u zatvor. Ali je sada jasno da smo mi postigli samo izvesne slobode«, da u našoj zemlji »najreakcionarniji elementi još drže vlast u svojim rukama«, čime, u sklopu celokupne svoje izjave, ne samo što je hteo da prestavi neistinito kako su protivu njega zbog njegovih političkih mišljenja i stavova, primenjene mere nasilja i nezakonitih postupaka, nego da je u našoj zemlji uopšte zaveden totalitaristički sistem, sistem nasilja i nezakonitih hapšenja.«^{129 130}

Nadalje je tožilec prebral še izjavo Dedijera, vendar tega dela ne bom navajal, saj prispevek predstavlja le sojenje Đilasu.

Po prebranih izjavah je javni tožilec zaključil s tem, da sta obdolženca sprejela usluge, ki so jih jima nudili tuji mediji, da bi določenim tujim krogom zagotovila gradivo za obrekovalno kampanijo, vse z namenom in željo, da bi škodovala ugledu države. Nato je zopet ponavljal že navedeno, da so te izjave bile dane v točno določenem času s točno določenim namenom, da bi vplivale na notranjo in zunanjo politiko države, itd., s čimer sta storila kaznivo dejanje sovražna propaganda po 118. členu.¹³¹

Javni tožilec je v obrazložitvi obtožnice dejal, da je bilo tekom preiskave nesporno ugotovljeno, da sta obdolžena podala izjave,

¹²⁸ Obtožnica TT št. 42/55 z dne 11. 1. 1955, v: Nikolić, Cvetković, 2011, str. 84–85.

¹²⁹ »/.../ da bi ustvaril vtis kako je v naši državi ustvarjen sistem uporabe nedemokratskih metoda, med drugim pravi, da je ob njegovem primeru pričakoval diskusijo in da bo ta »diskusija bila demokratska kot na Zahodu« in da ni »pričakoval inkvizicije«, kot tudi, da »če bi imeli mir tekom desetih let, sodobna tehnologija bi onemogočila da ta majhna država zadrži totalitarni aparat«, da »se je v letih 1950 in 1951 v naši državi začelo razvijati vzdušje svobode. Policija ljudi ni zapirala v zapore. Zdaj pa je jasno, da smo dosegli samo določene svoboščine«, da pri nas »najbolj reakcionarni elementi še vedno držijo oblast v svojih rokah«, s čim v sklopu celotne svoje izjave, ne le, da je želel predstaviti neresnično kako so zaradi njegovih političnih mnenj in stališč, uporabljeni ukrepi nasilja in nezakonitih dejanj, temveč, da je pri nas na splošno vzpostavljen totalitarni sistem, sistem nasilja in nezakonitih aretacij«. Lasten prevod.

¹³⁰ Obtožnica TT št. 42/55 z dne 11. 1. 1955, v: Nikolić, Cvetković, 2011, str. 85.

¹³¹ Prav tam, str. 85–86.

saj sta to tudi sama priznala. Glede na to, da sta dala izjave pri polni zavesti in v svojem imenu, verjetno to ni bilo tako težko ugotoviti. Nadalje sta priznala tudi avtentičnost prevoda, ki ga je sodišču priskrbel sodni tolmač 6. in 7. januarja tega leta.¹³²

Tožilec ja nadaljeval s pojasnjevanjem že povedanega in pa, da sta sporni izjavi imeli vzročno zvezo s hujskanjem, kateremu je bila nato država izpostavljena s strani drugih tujih medijev, ki so pisali o teh izjavah na dolgo in široko. Med drugimi so se v tujih medijih našli naslovi kot so »Akcija proti neortodoksnim jugoslovanskim komunistom«, »Črnogorca Đilas in Dedijer proti Hrvatu Titu in pretežno srbskim vodstvom v Beograjski metropoli«, »Đilas začenja politično revolucijo v Jugoslaviji«, itd..¹³³

Večji del obrazložitve v nadaljevanju ponavlja oziroma na drug širok način, vendar brez kakršnekoli dodane vrednosti, ponavlja že vse, kar je bilo navedeno v prvem delu obtožnice, zato tega tudi ne bom pisal.

Nato je tožilec navajal, da je Đilas vedel, da s tako objavo napada državo, saj je tudi sam nekaj let pred tem na enak način, kot se ga bremeni sedaj, kritiziral nek članek, ki je bil proti socialistični. Zato se je moral zavedati, da bodo izjave kritike bile sprejete na tak način, česar se tudi je in da je prav to želel tudi doseči.¹³⁴

Tožilec je zagovor obdolžencev, ki sta trdila, da nista dala obrekovalne izjave, označil kot neutemeljen, saj sta trdila nekaj, kot npr. da sta bila izpostavljena inkviziciji, pritiskom, itd., kar pa ni držalo, saj sta oba živela mirno in svobodno v Beogradu, kjer nista bila izpostavljena nobenim aretacijam, pritiskom, nasilju ali čemu podobnemu. Prav tako je izpostavil, da Đilas, kot je trdil v intervjuju, ni zastopal interesov ljudi, ki si ne upajo povedati svojega mišljenja, saj je njim dobro znano pravo stanje v državi, ampak da je to storil zato, da bi obrekoval in da je podal takšno izjavo nekomu, ki mu ni znano pravo stanje v državi.¹³⁵

Vse skupaj, da Đilasu ni bilo tako slabo kot je sam trdil, je tožilec podkrepil še z dejstvi, da je Đilas imel zelo dobre redne prihodke in še boljše dodatne prihodke ter da je bil nedavno sprejet kot profesor na univerzi, kar je vse kazalo na to, da proti njemu ni bilo nobenega političnega pritiska.¹³⁶

¹³² Prav tam, str. 86.

¹³³ Prav tam, str. 87.

¹³⁴ Prav tam, str. 89.

¹³⁵ Prav tam.

¹³⁶ Prav tam, str. 90.

Javni tožilec je za konec, po tem ko je zopet ponovil vsa obremenjujoča dejstva, zahteval še izključitev javnosti za celotno sojenje, saj naj bi tekom sojenja bilo veliko govora o zunanjih odnosih države.¹³⁷

Kot sem izpostavil že v začetku, je bila obtožnica spisana v zelo kratkem času. Prevod spornega gradiva (izjave) so pridobili nekaj dni pred njeno vložitvijo. Zaradi tega je tudi sama obrazložitev spisana na hiter način z veliko ponavljanja in malo povedanega.

Dejstvo je, da ker je to bila obtožnica proti nekdanjima visokima funkcionarjema, med drugim tudi avtorju Titove biografije (Dedijer), da bi lahko več časa namenili izdelavi tega akta in pa predvsem temeljito ter argumentirano podali vsa dejstva, saj sta konec koncev oba to tudi zaslužila zaradi vseh svojih prizadevanj tekom vojnih in povojnih let.

Po mojem mnenju se to ni zgodilo predvsem zato, ker so sodni organi, po političnem pritisku, ki so izkoristili momentum in razgretost javnosti, želeli čim hitreje opraviti z njima, predvsem z Đilasom, ki je že pred tem nastopal kritično do oblasti in to je bila idealna priložnost, da se ga utiša. Kar pa, kot bomo videli, se ni zgodilo.

4.1.2. Zagovor Đilasa

Đilas naj bi svoj zagovor pričel z besedami, da »ima ta proces tri plati: politično, pravno in človeško«¹³⁸. V že citirani knjigi avtorjev Nikolića in Cvetkovića, kjer je objavljen domnevni izvirnik priloge Đilasa k svoji obrambi, pa piše, da naj bi Đilas dejal da »ima ta proces tri strani: ideološko, politično in človeško«¹³⁹. Glede na to, da izvirnika ni oziroma mi ni bil na voljo tekom izdelave tega prispevka, lahko samo ugibamo, katera izjava je bolj avtentična. Kljub vsemu se bolj nagibam na prvo, saj je prva stran prav te priloge objavljena tudi v knjigi Kalezića, kjer je navedeno prav to.¹⁴⁰

Treba pa je vzeti v obzir, da sta deli, ki navajata politično, pravno in človeško plat, napisani še v komunistični Jugoslaviji, medtem ko je delo avtorjev Nikolića in Cvetkovića napisano v letu 2011.

Đilas sprva izpostavi človeško plat in opisuje dogajanje po III. Plenumu, kjer so se mu številni dotedanji prijatelji odrekli za vo-

¹³⁷ Prav tam, str. 91.

¹³⁸ Stanković, 1989, str. 120.

¹³⁹ Priloga Đilasa k svoji obrambi, v: Nikolić, Cvetković, 2011, str. 288.

¹⁴⁰ Faksimil prve strani Đilasovega pisnega zagovora na sojenju januarja 1955, v: Kalezić, 1988, priloge.

ljo ideoloških principov in ne človeških, katera se po njegovem mišljenju pomembnejša, le Dedijer, s katerim sta bila skupaj na zatožni klopi, mu je ostal zvest prijatelj. V podobnem položaju se je nato znašel tudi Đilas, ko so napadli Dedijerja, zato je brez oklevanja slednjega podprl. Pri tem pa so obstajali za Đilasa tudi idejni in politični razlogi.¹⁴¹

Prav tako je zanikal trditve tožilca, da je živel mirno in spokojno življenje v Beogradu brez kakršnihkoli pritiskov, saj navede, da ni mogel dobiti službe kljub številnim novim časopisom, ki so bili tisti čas ustanovljeni, da so ga bojkotirali na vseh področjih, tako je npr. odstranjen iz dokumentarnih filmov, njegove slike so odstranjene iz muzejev, ljudje na ulici si ga niso upali pozdraviti, nihče ga ni vabil na nobene slovesnosti, ipd.¹⁴²

Đilas je nato nadaljeval, da apelira na sodišče, da naj ne pride v dilemo dvojne morale, kot se je izrazil, saj jih mora v prvi vrsti voditi načelo pravičnosti, ki je najvišje načelo še od časa antike. To načelo naj bi varovalo od napak in zablod, predvsem pa od krivic, ki se lahko nekomu dogodijo zaradi ugoditve političnim potrebam. Dodal je še, da mora pravičnost biti njihov glavni in edini cilj ter da bosta le na ta način zmagala morala in etika. Ker pa je ta družba še precej mlada, je to zelo pomembno tudi za nadaljnji razvoj te države.¹⁴³

Đilas je nato nadaljeval s kritičnim pisanjem proti državi, ki naj bi kot socialistična država, ki se hvali z odprtostjo in tolerantnostjo, ne smela si dovoliti, da pride v tako primitivno in histerično stanje napada, kakršen se je zgodil, kjer so ga različne družbene organizacije izločile iz svojih vrst. Navedel je tudi primer, ko je le dva dni po govoru Kardelja v Sarajevu bil izključen iz SZDL.^{144 145}

Đilas je apeliral na sodišče, da lahko le oni z oprostilno sodbo zagotovijo popravo teh krivic. Da je ta odločitev, kljub temu da se sedaj še ne vidi, izrednega pomena za prihodnost te družbe. Nato je izpostavil, da so najodgovornejši politiki, med njimi tudi Kardelj in Pijade, še preden je tožilec sprožil postopek, že javno govorili, da se bosta preganjala in da bosta tudi kaznovana. Po Đilasovem mišljenju so take izjave zadele hud udarec pravni državi, saj prav

¹⁴¹ Priloga Đilasa k svoji obrambi, 1955 v: Nikolić, Cvetković, 2011, str. 288.

¹⁴² Prav tam, str. 290.

¹⁴³ Prav tam, str. 291.

¹⁴⁴ Socialistična zveza delovnega ljudstva.

¹⁴⁵ Priloga Đilasa k svoji obrambi, 1955, v: Nikolić, Cvetković, 2011, str. 292.

tisti, ki naj bi bili zagovorniki pravne države, javno prejudicirajo njuno usodo in s tem se poraja vprašanje, čemu so potem sploh potrebni kazenski postopki.¹⁴⁶

Stanković v tem delu analize potrdi besede Đilasa in pravi, da je tožilec svojo vlogo razumel tako, da ni želel dejansko in pravno ugotoviti krivdo, ampak, kako bo utemeljil uradno politično tezo. Iz tega razloga je bila njegova vloga bolj politično agitatorska.¹⁴⁷

Đilas je nato nadaljeval, da taka stališča in izjave političnih voditeljev ne priznavajo pravne ureditve in odvzemajo sodstvu nepristranskost, ki bi moral biti organ zakona in ne vlade. Đilas je nato citiral besede Moša Pijade, ki je bil takrat predsednik zvezne skupščine, da se interesi države morajo zaščititi na tak način, da se morata preganjati in kaznovati, še preden sta bila sploh prvič zaslišana.¹⁴⁸

Đilas je nato izpostavil, da so na ta način kršili dva člena Splošne deklaracije o človekovih pravicah OZN, katero bom v naslednjem poglavju tudi predstavil, in sicer 10. člen, ki pravi »Vsakdo je pri odločanju o njegovih pravicah in dolžnostih in v primeru kakršnekoli kazenske obtožbe zoper njega upravičen ob polni enakosti do pravične in javne obravnave pred neodvisnim in nepristranskim sodiščem« in prvi odstavek 11. člena, ki pravi »Kdor je obtožen kaznivega dejanja, ima pravico veljati za nedolžnega, dokler ni v skladu z zakonom dokazana njegova krivda v javnem sojenju, v katerem so mu bile zagotovljene vse možnosti za obrambo«. Z izjavami, ki sem jih zgoraj navedel, je po Đilasovem mnenju prišlo do kršenja teh dveh členov, saj so jih politični voditelji že vnaprej obsodili in tako ustvarili pritisk na sodišče ter s tem motili njeno delo.¹⁴⁹

Đilas nadaljuje z ugotovitvijo, ki jo je tudi Stanković izpostavil in sem jo zapisal zgoraj, da jih ne preganja tožilec ali zakon ampak vlada. Tožilec navaja v obtožnici Kardeljeve besede »Izsiljevanje naše demokracije« s čimer le potrdi, da ni pomembna pravna analiza primera, še manj pa materialna resnica. Prav tako izpostavi, da so kršeni tudi členi Ustave, ki zagotavljajo svobodo izražanja in mišljenja. Na podlagi Ustave je imel pravico, da javno pove svoje mnenje.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Prav tam, str. 292–293.

¹⁴⁷ Stanković, 1989, str. 122.

¹⁴⁸ Priloga Đilasa k svoji obrambi, v: Nikolić, Cvetković, 2011, str. 293.

¹⁴⁹ Prav tam.

¹⁵⁰ Prav tam, str. 294.

Đilas je nato komentiral 118. člen, po katerem sta obtožena, kar sem pa že navedel zgoraj.

Đilas nadaljuje s svojim zagovorom z besedami, da vsakdo, ki bi razumno in nepristransko prebral njegovo izjavo, bi prišel lahko do ugotovitve, da ona ni propaganda z namenom rušenja sistema, ampak da kritizira vlado, da v Jugoslaviji primanjkuje demokracije in svobode ter da je zato on na zatožni klopi oz. ker si je upal podati tako izjavo. Vse to je tudi razvidno iz same izjave, pri čemer izpostavlja trditve, ki jih je navedel, da »so nedemokratske sile v sedanji vladi ustavile težnjo po demokraciji« in pa »da se je pri nas ta demokratični razvoj začel leta 1950 in da je bil zaustavljen«. Sama analiza teh dve trditve nesporno kaže na kritiko vladi, ne pa na propagando oz. rušenje državne in družbene ureditve.¹⁵¹

Đilas je nato komentiral navedbe tožilca, da on ne predstavlja nikogar, kot zmotne, saj obstaja veliko število ljudi, ki ga podpira in želijo več demokracije, vendar pa se v dotičnem političnem sistemu lahko to izraža le prek posameznika, ki ima oz. je imel visoko funkcijo, ker je nedopustno in tudi ni možno ustvariti tako organizacijo.¹⁵²

Đilas je nato izpostavil še dejstva, da tožilec ni dokazoval name-re o kaznivem dejanju iz 118. člena, da tožilec ni raziskal okolišči-ne kaznivega dejanja in dejstva, da sta dva do nedavnega visoka funkcionarja čez noč postala ogorčena nasprotnika. Vse to naj bi po Đilasovem mnenju dokazovalo, da gre za »čisto politično nasi-lje, tako imenovani sodni umor«.¹⁵³

Đilas nadalje argumentira pravkar navedeno in se spušča v raz-lago, ki v celoti potrjujejo te navedbe. Pojasni, da je do vseh teh misli prišel že prej in jih je tudi objavljaj v svojih člankih, poja-snjuje, da ni edini, ki trdi, da v državi primanjkuje svobode, pri tem se sklicuje na samega Tita, ki je v nekem intervjuju dejal, da bo z razvojem ekonomije tudi prišlo do več svoboščine, pa tudi Kardeljeve izjave, ki povečanje svobode enači z razvojem samou-pravljanja.¹⁵⁴

Đilas je za konec postavil tri ključna vprašanja: ali je on kriv, ker je dal izjavo določenemu reakcionarnemu časopisu, ali je krivda v

¹⁵¹ Prav tam, str. 296–297.

¹⁵² Prav tam, str. 298.

¹⁵³ Prav tam.

¹⁵⁴ Prav tam, str. 299–304.

samem tekstu oz. sami izjavi, in v kolikor ni ne prvo in ne drugo, zakaj je potem sploh na sodišču?¹⁵⁵

Na prvo vprašanje je odgovoril, da v kolikor je to reakcionarni časopis, zakaj potem drugi funkcionarji, med njimi Kardelj, Bebler in tudi sam Tito dajejo izjave temu časopisu. Se pravi, da potemtakem ni težava v tem časopisu, kar pomeni, da odpade ta del krivde, kajti drugače bi tudi ostali bili pozvani na zatožno klop.¹⁵⁶

Na drugo vprašanje je odgovoril, da tudi sama izjava oz. njena vsebina ne more biti podlaga za krivdo, saj je te iste misli izjavil že prej, v reviji Borba in Nova misel, ko je bil podpredsednik vlade in da takrat ni nihče temu nasprotoval, niti ga niso kazensko preganjali. Đilas izpostavi, da kje je potem tukaj zakon in načelo zakonitosti, če se enkrat nekoga za eno izjavo preganja, drugič pa ne.¹⁵⁷

Seveda je bil razlog čisto politični, saj je Đilas v tistem času te izjave podajal socialistom v tujini, kar ni tako motilo vladajočih, sedaj pa je dajal te izjave reakcionarnemu časopisu, kar pa je močno zmotilo vladajoče in so sklenili, da ta politični obračun, ki so ga pričeli na III. Plenumu, zaključijo tukaj in sedaj na pravni in sodni način. Đilas še doda, da so ta trenutek izbrali premišljeno prav vladajoči in ne onadva, kot se jima to očita v obtožnici.¹⁵⁸

Đilas poda še eno izjavo, katera po meni odraža njegov pravi smisel in povzame to, kdo je on bil, in sicer trdi, da pred tem sodišče in zakonom ne čuti nikakršne odgovornosti za krivdo, čuti pa odgovornost pred družbo in svojo zavestjo, da je pripomogel h gradnji tega političnega nedemokratskega sistema.¹⁵⁹

Đilas je zaključil z naslednjimi besedami: »To ni sojenje osebi, ampak svobodi, bolj natančno prek osebe svobodi. Z oprostitvijo oseb boste vi odprli okna novemu in osvežujočemu dahu svobode.«¹⁶⁰

4.1.3. Sodba

Po vsem zapisanem menim, da je bilo očitno, v kar je tudi sam Đilas verjel, da se bo sodišče odločilo za oprostilno sodbo. Gle-

¹⁵⁵ Prav tam, str. 308–309.

¹⁵⁶ Prav tam, str. 309.

¹⁵⁷ Prav tam.

¹⁵⁸ Prav tam.

¹⁵⁹ Prav tam, str. 311.

¹⁶⁰ Prav tam, str. 312.

dajoč s perspektive človeka, ki ni politično obremenjen in ni pod strankarskim vplivom, mislim, da drugačnega izida tudi ne bi mogli pričakovati. Zgodilo se je pa sledeče.

Predsednik senata je podal naslednjo sodbo:

»Optuženi Milovan Đilas i Vladimir Dedijer krivi su što su u toku decembra 1954. u Beogradu, u nameri da podriju vlast radnog naroda u našoj zemlji, dogovorno davali dopisnicima inostrane štampe izjave u kojima su neistinito prikazivali stanje u zemlji sračunate na to da u naročito izabranem momentu, od velikog značaja za razvijanje međunarodnog odnosa i jačanje naše zemlje, prouzrokuju opsežnu kampanju izvesnih inostranih krugova radi narušavanja ugleda naše zemlje i njenih utsavnih institucija i najviših predstavnika kao i radi otežavanja njenog međunarodnog položaja kako bi time izazvali mešanje tih inostranih krugova u unutrašnje stvari naše zemlje i na taj način dobili inustranu pomoć za ostvarenje svojih ciljeva, što je imalo za posledicu i to da je do takvih pokušaja za mešanje inostranstva u naše unutrašnje stvari zaista i došlo.«^{161 162}

»Okrivljeni Milovan Đilas svojom izjavom datom 24. decembra 1954. godine dopisniku »New York Times«-a koja je otštampana u tom listu u broju od 25. decembra iste godine u kojoj da bi stvorio utisak kako je u našoj zemlji stvoren sistem upotrebe nedemokratskih metoda, između ostalog kaže, da je povodom njegovog slučaja očekivao da će doći do diskusije i da će ta diskusija biti demokratska kao na zapadu, a da nije očekivao inkviziciju, kako ako bismo imali mir tokom 10 godina savremena tehnologija učiniće nemogućim da ova mala zemlja zadrži totalitarni aparat; da u našoj zemlji najreakcionarniji elementi još drže vlast u svojim rukama čime u sklopu celokupne svoje izjave ne samo što je hteo da pretstavi neistinito kako su protiv njega zbog njegovih političkih mišljenja i stavova primenjene mere nasilja i nezakonitih postupaka nego da je u našoj

¹⁶¹ »Obtožena Milovan Đilas in Vladimir Dedijer sta kriva, da sta decembra 1954. v Beogradu dogovorjeno dajala izjave tujim novinarskim dopisnikom z namenom spodkopavanja vlade delovnega ljudstva v naši državi, v kateri sta lažno prikazovala stanje v državi, v točno določenem trenutku, ki je bil velikega pomena za razvoj mednarodnih odnosov in krepitve naše države, s čimer sta povzročila obsežno kampanjo določenih tujih krogov zaradi škodovanja ugleda naše države in njenih ustavnih institucij ter najvišjih predstavnikov, kot tudi zaradi oteževanja njenega mednarodnega položaja, da bi s tem izzvala vmešavanje teh tujih krogov v notranje zadeve naše države, na ta način sta dobila zunanjo podporo za doseg svojih ciljev, kar je imelo za posledico tudi to, da je do tovrstnih poskusov vmešavanja tujih držav v naše notranje zadeve tudi prišlo.« Lasten prevod.

¹⁶² Sodba Milovanu Đilasu in Vladimirju Dedijeru, v: Nikolić, Cvetković, 2011, str. 283, 2011.

zemlji uopšte zaveden totalitartističi sistem, sistem nasilja i nezakonitosti.«^{163 164}

Predsednik senata je nato prebral še izrečene kazni. Đilas je bil obsojen na zaporno kazen 18 mesecev s preizkusno dobo treh let in primoran je bil plačati stroške postopka.¹⁶⁵

Po izreku je sledila obrazložitev. Predsednik senata je dejal: »Obrazloženje ćemo dati kratko«.^{166 167}

Predsedujoči sodnik je dejal, da so po oceni izvedenih dokazov prišli do zaključka, da sta obtožena storila kaznivo dejanje, katero se jima očita, na način in v času, kot je to navedeno v izreku te sodbe.¹⁶⁸

Obtožena sta na obravnavi priznala, da sta podala izjave na način kot se jima očita. Sodišče je zato prišlo do ugotovitve, da sta s temi izjavami storila kaznivo dejanje sovražne propagande, kar potrjuje tudi dejstvo, da so po njihovih izjavah in na temelju le teh, drugi tuji mediji začeli proti jugoslovansko kampanjo, da so te izjave podane zaradi rušenja ugleda države in njihovih najvišjih predstavnikov v točno določenem času, kot tudi, da so podane z namenom vpliva na notranjo in zunanjo politiko države ter tudi na družbeno, politično in ekonomsko ureditev.¹⁶⁹

Sodišče je obrambo obtoženih ocenilo kot neutemeljeno. Sodišče je ocenilo, da obtožena nista mlada in neizkušena publicista, ki nista vedela za posledice svojih izjav, ampak prav nasprotno, točno sta vedela kaj želita s tem doseči in kakšne so lahko posledice.¹⁷⁰

Po oceni sodišča njuni izjavi nista bili filozofska in politična mnenja, kot sta to želela obtožena prikazati v svoji obrambi, ampak sta imela namen, kar sta tudi dosegla, da se sprovede negativ-

¹⁶³ »Obtoženi Milovan Đilas s svojo izjavo, dano 24. decembra 1954 dopisniku New York Timesa, ki je bila natisnjena v tem časopisu 25. decembra istega leta, da bi ustvaril vtis, kako je v naši državi ustvarjen sistem uporabe nedemokratskih metod, med drugim pravi, da je v njegovem primeru pričakoval da bo prišlo do diskusije in da bo ta diskusija demokratična tako kot je to na zahodu, da ni pričakoval inkvizicije, da v kolikor bi imeli mir v naslednjih 10 letih sodobna tehnologija bi onemogočila, da bi ta majhna država zadržala totalitarni aparat; da v naši državi najbolj reakcionarni elementi še vedno držijo oblast v svojih rokah, s čim, ne samo, da je želel neresnično prikazati, da so proti njemu uporabljeni ukrepi nasilja in nezakonitega ravnanja zaradi njegovih političnih mnenj in stališč, temveč, da je pri nas na splošno vzpostavljen totalitarni sistem, sistem nasilja in nezakonitosti.« Lasten prevod.

¹⁶⁴ Sodba Milovanu Đilasu in Vladimirju Dedijeru, v: Nikolić, Cvetković, 2011, str. 283, 2011.

¹⁶⁵ Prav tam, str. 284.

¹⁶⁶ »Podali bomo kratko obrazložitev«. Lasten prevod.

¹⁶⁷ Sodba Milovanu Đilasu in Vladimirju Dedijeru, v: Nikolić, Cvetković, 2011, str. 285.

¹⁶⁸ Prav tam.

¹⁶⁹ Prav tam.

¹⁷⁰ Prav tam, str. 285–286.

na kampanja proti državi, katero sem že zgoraj navedel in se v tem delu le zopet ponavlja.¹⁷¹

Sodnik nadalje zopet ponavlja enake besede in da je ta kampanja obtoženih bila skrbno načrtovana in vnaprej pripravljena, da se sprovede v točno določenem času.¹⁷²

Sodišče je na koncu še pojasnilo, da jima je bila izrečena miljša kazen kot je drugače predvidena, kot tudi pogojna kazen, iz razloga, ker pričakuje, da v bodoče ne bosta več izvrševala takšnih kaznivih dejanj.¹⁷³

Ker pravnega pouka zoper to sodbo nisem uspel dobiti in tudi ne vem, če obstaja, ga izpuščam. Komentar tega sojenja bom podal v zaključku prispevka.

4.2. Drugo sojenje

Drugo sojenje v našem prispevku je bilo že četrto sojenje za Đilasa. Po tem, ko je bil prvič obsojen v sojenju, ki sem ga zgoraj opisal, se njegovo delo ni ustavilo (glej drugo poglavje). Ponovno je bil obsojen zaradi sovražne propagande in tudi pristal za zapahi.

Ko je preстал nekaj let za zapahi, je bil leta 1961 izpuščen pogojno na svobodo. Vendar je kmalu zatem, v začetku leta 1962, ponovno aretiran, tokrat zaradi knjige *Conversations with Stalin*. V tem poglavju bom predstavil sojenje, ki je potekalo zaradi te knjige.

4.2.1. Obtožnica

Javni tožilec je na podlagi drugega odstavka 44. člena ZKP-ja vložil obtožnico dne 28. 4. 1962 zoper obdolženega Milovana Đilasa zaradi kaznivega dejanja izdaja uradne skrivnosti po drugem odstavku v zvezi s petim odstavkom 320. člena KZ.¹⁷⁴

Obtožnica je Đilasa bremenila, da je »krajem 1961. godine poslao radi objavljivanja inostranoj izdavačkoj kući Harcourt, Braise and KO. Iz Njujorka, svoj rukopis ‚Razgovori sa Staljinom‘, u kome je izneo niz povjreljivih podataka od naročite važnosti o odnosima između Jugoslavije i drugih država u periodu 1944 – 1948. god.

¹⁷¹ Prav tam, str. 286.

¹⁷² Prav tam.

¹⁷³ Prav tam.

¹⁷⁴ Obtožnica Kto-br. 570/62 z dne 28. 4. 1962, v: Kalezić, 1988, priloge.

za koje podatke je saznao kao predstavnik jugoslovenske vlade i član jugoslovenskih delegacija u službenim razgovorima i kontaktima sa predstavnicima Vlade SSSR«¹⁷⁵ in da je »poverljive podatke iz pomenutog rukopisa učinio dostupnim advokatima Veljku Kovačeviću i Vojislavu Grolu, advokatskom pripravniku Jovanu Baroviću i nekim drugim nepozvanim licima, čime je učinio krivično delo odavanje službene tajne /.../«. ^{176 177}

Ker obtožnice v izvirniku nisem uspel pridobiti, bom predstavitev le te opravil na podlagi analize, katero je podal že omenjeni jugoslovanski pravnik Stanković v že omenjeni knjigi Anatomija procesa Milovanu Đilasu.

Stanković navaja, da je tožilec v obrazložitvi podal podatke iz knjige, ki naj bi koristili kot dokazno gradivo, da se je kršil člen, po katerem so ga bremenili. Tožilec je med drugim tudi navajal, da je Đilas v svojem zagovoru v preiskavi dejal, da so ti podatki znani in da s tem ni mogel kršiti zakona, kar pa je tožilec zavrnil, saj naj bi bili objavljeni tudi podatki, ki splošni javnosti niso znani. Nikjer pa Stanković ne navaja, kateri so bili ti podatki, ki so kasneje bili tudi temelj njegove obsodbe.¹⁷⁸

Tožilec je nadalje navajal, da kljub temu, da so ti podatki res bili objavljeni, so bili objavljeni zaradi državnih potreb v točno določenem trenutku in da so ne glede na to predstavljale uradno skrivnost, kar pa Đilas ne bi smel objaviti, saj je za njih izvedel po uradni dolžnosti.¹⁷⁹

V obtožnici je bil poseben poudarek tudi na pomenu teh zapupnih podatkov, saj so njihova razkritja, seveda dopolnjena in prirejena s subjektivnim mnenjem avtorja, sovpadala s političnim dogajanjem v svetu in so tako služila reakcionarnim krogom iz tujine, da prikažejo stanje v Jugoslaviji.¹⁸⁰

Na tem mestu bi dodal, da bi pravkar zapisano lahko bila tudi podlaga za obtožbo sovražne propagande po 118. členu, saj se

¹⁷⁵ »konec leta 1961 poslal v objavo tuji založbi Harcourt, Braise and KO. iz New Yorka svoj rokopis 'Razgovori sa Staljinom', v katerem je predstavil vrsto zaupnih podatkov posebnega pomena o odnosih med Jugoslavijo in drugimi državami v obdobju med leti 1944 – 1948, ki jih je izvedel kot predstavnik jugoslovanske vlade in član jugoslovenskih delegacije v uradnih pogovorih in stikih s predstavniki vlade ZSSR«. Lasten prevod.

¹⁷⁶ »zaupne podatke iz omenjenega rokopisa dal na razpolago odvetnikoma Veljku Kovačeviću in Vojislavu Grolu, odvetniškemu pripravniku Jovanu Baroviću in nekaterim drugim neznanim osebam, s čimer je storil kaznivo dejanje izdaja uradne skrivnosti /.../«. Lasten prevod

¹⁷⁷ Stanković, 1989, str. 178.

¹⁷⁸ Prav tam.

¹⁷⁹ Prav tam.

¹⁸⁰ Prav tam, str. 178–179.

natančno ujema s trditvami, ki so bile predstavljene pri prvem sojenju. Kot kaže, se je oblast tokrat odločila, da je po treh obsodbah za sovražno propagando sedaj čas za neko novo kaznivo dejanje. Tukaj se zopet vračam na že omenjene besede sina Đilasa, Alekse, ki je trdil, da je ta člen uveden prav z namero, da se njemu sodi.¹⁸¹

Tožilec je nato še navajal, da se je Đilas zavedal svojih dejanj, saj je v preiskavi dejal, da bi ta knjiga lahko škodovala jugoslovanski vladi, da je izdaja uradne skrivnosti kazniva v vseh državah in da predlaga, da se zaradi občutljive vsebine sojenje opravi z izključitvijo javnosti.¹⁸²

Tožilec je v svojem zaključnem govoru dejal, da je na podlagi dokazov podan temelj za obsodbo Đilasa, da so njegova dejanja bila zelo nevarna za temelje družbene in državne ureditve, da je kršil pogojno odpustitev, da je storil kaznivo dejanje v povratku, kar ne drži, saj to pomeni, da bi moral storiti kaznivo dejanje iste vrste, kar pa ni, da naj ga sodišče obsodi na zaporno kazen, prekliče pogojni odpust in mu izreče enotno kazen zapora.¹⁸³

4.2.2. Zagovor Đilasa

Đilas je, po tem ko je bil pozvan, da se izjasni o obtožnici in predstavi svojo obrambo, zatrdil, da se ne bo branil, niti se ne bo o njej izjasnil, saj se bo branil z molkom, ker se ne strinja s tem, da sojenje poteka z izključitvijo javnosti.¹⁸⁴

Sodišče je po zakonu opozorilo Đilasa na posledice njegove odločitve in da bodo upoštevali njegove izjave, ki jih je dal v predhodnem postopku. Đilas je te izjave tudi priznal kot svoje in da glede tega nima nobenih pripomb.¹⁸⁵

Zagovornik Đilasa je navajal, da ni pravne osnove za obtožnico in je obtožnico prikazal v nekem drugem kontekstu, po besedah Stankovića, ki pa ne pove kakšen je bil ta kontekst. Zagovornik je prav tako poudarjal, da so zapisi v knjigi bolj spominskega značaja, ne pa izdajanja skrivnosti.¹⁸⁶

¹⁸¹ Glej opombo 85.

¹⁸² Stanković, 1989, str. 179.

¹⁸³ Prav tam.

¹⁸⁴ Prav tam.

¹⁸⁵ Prav tam, str. 179–180.

¹⁸⁶ Prav tam, str. 181–182.

Na tem mestu je potrebno zapisati tudi dejstvo v zvezi z zagovornikom Đilasa, ki ga Stanković ni izpostavil v svoji knjigi, saj se je v njej še močno čutil vpliv države, saj je kar nekaj detajlov, ki sem jih našel v drugih knjigah, izpuščenih.

Đilas je v knjigi *Vlast in pobuna* zapisal, da je zagovornik, ki ga je zastopal, bil zagovornik po uradni dolžnosti, saj so tiste zagovornike, ki jih je želel on pooblastiti, navedli kot priče v obtožnici. Ta isti zagovornik je, po besedah Đilasa, na sojenju podal nekaj besed, ki so bile bolj v korist obtožnice. Prav tako pa ni želel obtožnice izročiti soprogi Đilasa, ker se je verjetno bal, da jo bo ta dala tujim novinarjem.¹⁸⁷

Na ta način lahko mirno rečemo, da so vsi pogoji za obsodbo Đilasa bili vnaprej skrbno pripravljeni in iz tega razloga, kar se je tudi sam Đilas zavedal, ni bilo nobenega dvoma, kakšen bo izid tega postopka.

4.2.3. Sodba

Ogledali si bomo še sodbo, ki na srečo obstaja v izvirniku, saj je bila objavljena v prilogi knjige Đilas, Miljenik i otpadnik komunizma, avtorja Vasilija Kalezića.

Okrožno sodišče v Beogradu je po predsedniku senata v kazenski zadevi K-št. 553/62 podalo naslednjo sodbo:

»Optuženi DJILAS MILOVAN iz Beograda /.../ kriv je, što je:

- krajem 1961. godine poslao radi objavljivanja inostranoj izdavačkoj kući Harcourt, Braise and Ko iz Njujorka, svoj rukopis *Razgovori sa Staljinom*, u kome je izneo niz povjerljivih podataka od naročite važnosti o odnosima između Jugoslavije i drugih država u periodu 1944 – 1948. god. za koje podatke je saznao kao predstavnik jugoslovenske vlade i član jugoslovenskih delegacija u službenim razgovorima i kontaktima sa predstavnicima Vlade SSSR, i¹⁸⁸

- poverljive podatke iz pomenutog rukopisa učinio dostupnim advokatima Veljku Kovačeviću i Vojislavu Grolu, advokatskom pripravniku Jovanu Baroviću i nekim drugim nepozvanim licima, čime je izvršio krivično delo odavanje službene

¹⁸⁷ Đilas, 2009, str. 414

¹⁸⁸ »Obtoženi DJILAS MILOVAN iz Beograda /.../ kriv je, ker je: konec leta 1961 poslal v objavo tuji založbi Harcourt, Braise and Ko iz New Yorka svoj rukopis 'Razgovori sa Staljinom', v katerem je predstavil vrsto zaupnih podatkov posebnega pomena o odnosih med Jugoslavijo in drugimi državami v obdobju med leti 1944 – 1948, ki jih je izvedel kot predstavnik jugoslovanske vlade in član jugoslovanskih delegacije v uradnih pogovorih in stikih s predstavniki vlade ZSSR in

tajne /.../, pa mu sud uz primenu člana 38 i 40 KZ utvrđjuje za ovo krivično delo kaznu strogog zatvora u trajanju od 5 godina (pet godina)«. ^{189 190}

Ker je bil Đilas že predhodno obsojen in odpuščen pogojno na svobodo, so mu ob izreku te kazni naložili še prestopanje kazni iz prejšnje obsodbe tako, da je bil sedaj enotno obsojen na trinajstletno strogo zaporno kazen. Prav tako so mu kot stransko kazen izrekli še odvzem premoženjske koristi od honorarja za to knjigo, prepoved nastopanja v časopisu, radiu, televiziji ali na javnih zborovanjih ter prepoved sodelovanja pri ustanavljanju združenj in izvajanju izdajateljskih dejavnosti. ¹⁹¹

Nato je sledila obrazložitev, ki je za razliko od obrazložitve iz prvega sojenja, bila veliko bolj obsežna, zato bom izpostavil le ključna dejstva, ki so pripeljala do obsodbe. Morda bi moral po zgledu Stankovića izpustiti podrobnosti iz obrazložitve o izjavah Stalina in Đilasa, pa vendarle menim, da so te izjave pomembne, da lahko vidimo, zaradi kakšnih izjav so v tistem času obsojali ljudi.

Sodnik je povedal, da se Đilas ni želel zagovarjati v postopku iz nam že znanih razlogov, zato je prebral izjavo v predhodnem postopku, v katerem je Đilas potrdil, da je on napisal ta rokopis na podlagi podatkov, ki jih je pridobil po uradni dolžnosti, da je rokopis izročil predstavniku zgoraj navedene založbe Vilijamu Jovanoviću, s katerim je tudi podpisal honorarno pogodbo, da je o izdaji in vsebini spregovoril tudi z novinarko časopisa New York Times, ki je nato del te vsebine tudi objavila, kar so storile tudi druge časopisne hiše. ¹⁹²

Prve sporne izjave, katere je sodnik v obrazložitvi izpostavil, so bile na 86. in 87. strani rokopisa, in sicer iz leta 1948, v katerih je Stalin izjavil, da tisti, ki bo zasedel neko ozemlje, mora na njem tudi vzpostaviti socializem, saj drugače ne gre in pa, da bodo Nemci hitro okrevali, saj je to v njihovi naravi ter da bodo v roku 10 ali 15 let ponovno napadli. ¹⁹³

Nato, da je na straneh 107, 117, 137 in 138 govoril o odnosih med Jugoslavijo in Albanijo, kjer je izjavljal, da oni nimajo nobe-

¹⁸⁹ zaupne podatke iz omenjenega rokopisa dal na razpolago odvetnikoma Veljku Kovačeviću in Vojislavu Grolu, odvetniškemu pripravniku Jovanu Baroviću in nekaterim drugim neznanim osebam, s čimer je izvršil kaznivo dejanje izdaja uradne skrivnosti /.../, zato mu sodišče na podlagi 38. in 40. člena KZ določa za to kaznivo dejanje strogi zapor v trajanju 5 let (pet let)«. Lasten prevod

¹⁹⁰ Sodba v zadevi K-br. 553/62, 1962, str. 1, v: Kalezić, 1988, priloga.

¹⁹¹ Prav tam, str. 1–2.

¹⁹² Prav tam, str. 3.

¹⁹³ Prav tam, str. 4

nega interesa tam in da se strinjajo s tem, da Jugoslavija pogoltne Albanijo, pri čemer se je spraševal, zakaj se niso z njimi posvetovali v zvezi s pošiljanjem vojske v Albanijo ter da je bila napaka, da Rusija ni zavzela Finske.¹⁹⁴

Sledile so še razne izjave o odnosih med Bolgarijo in Jugoslavijo, da je Bolgarska vojska boljša od jugoslovanske, saj so uspeli z usmrтитvijo nekaj sovražnikov znotraj vojske vzpostaviti red in disciplino, kakršne jugoslovanska vojska nima. Da v odnosih med Jugoslavijo in Grčijo, v kolikor pride do vstaje v Grčiji, jo je treba nemudoma utišati, vendar pa jim pri tem ne morejo pomagati, ne glede na njihovo prošnjo, saj ne bodo pošiljali flote na Jadran zaradi Američanov. Pa še nekatere druge slabšalne izjave o Romunih, itd.¹⁹⁵

Sodnik je, ker se je Đilas zagovarjal, da ti podatki niso več tajni, ker so bili že objavljeni v knjigi Dedijera o Titu, naredil primerjavo in prišel do zaključka, da njegova obramba ni utemeljena, saj so nekatere izjave res bile objavljene v tej knjigi, vendar jih je Đilas še dopolnil s svojim videnjem, oceno in subjektivnim vtisom, kar pa je pripeljalo do novega načina dojemanja teh informacij.¹⁹⁶

Vse to se je Đilas, po oceni sodišča, tudi zavedal, saj je že v samem predgovoru knjige zapisal, da kadar se na nekatere dogodke gleda podrobneje in iz več kotov, se lahko tudi percepcija spremeni. To je tudi bil namen njegovega pisanja. Na to se je naslonilo tudi sodišče, saj je smatralo, da je prav na ta način in s temi dopolnitvami Đilas izvršil kaznivo dejanje izdaja uradne skrivnosti.¹⁹⁷

Sodišče je v nadaljevanju poudarjalo pomen izdaje te knjige v tujini, predvsem na Zahodu. Po njenih ugotovitvah naj bi to Đilas storil z namenom, da bi pomagal določenim krogom v tujini kot sredstvo sovražne kampanje proti državi.¹⁹⁸ Tukaj nam sodišče očitno nakaže, da je v bistvu bil Đilas obtožen za ista dejanja kot v prvih treh sojenjih, le da je sedaj bila pravna podlaga druga in da je to dejstvo bilo tisto ključno, ki je vplivalo na ponovno sojenje, se pravi, škodovanje ugleda in interesa države.

Sodišče je v zaključku obrazložilo še strogo zaporno kazen in stranske kazni, ki so mu bile izrečene.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Prav tam.

¹⁹⁵ Prav tam, str. 4–5.

¹⁹⁶ Prav tam, str. 5–6.

¹⁹⁷ Prav tam, str. 6.

¹⁹⁸ Prav tam.

¹⁹⁹ Prav tam, str. 7–8.

4.2.4. Pravni pouk

V nadaljevanju bom na kratko in v nekaj točkah predstavil še pritožbo proti prvostopenjski obsodilni sodbi in odgovor drugostopenjskega sodišča. Ker teh sodnih listin v izvirniku nisem uspel pridobiti, bom povzetek le teh opravil na podlagi Stankovićeve knjige.

4.2.4.1. Pritožba zoper prvostopenjsko obsodilno sodbo

Po obsodilni sodbi je Đilas pritožbo vložil pravočasno na Vrhovno sodišče Ljudske republike Srbije. V tem postopku je Đilas pooblastil novega odvetnika, katerega Stanković označuje kot izkušenega pravnega poznavalca.²⁰⁰

Đilasov zagovornik je sodbo izpodbijal iz naslednjih razlogov: bistvena kršitev določb kazenskega postopka, zmotna in nepopolna ugotovitev dejanskega stanja, kršitev kazenskega zakona in zaradi odločitve o kazni.²⁰¹

Zagovornik Đilasa je bistveno kršitev določb kazenskega postopka utemeljeval z izključitvijo javnosti iz glavne obravnave in s tem kršitvijo načela javnosti.²⁰² Zmotno in nepopolno ugotovitev je utemeljeval z napačno logično koncepcijo dejstev, saj naj bi prvostopenjsko sodišče zaradi zmotne in nepopolne predstave o ugotovljenih dejstvih tako tudi prišlo do napačnega zaključka. Zmotna in napačna je bila tudi ugotovitev, da je Đilas s tem, ko je Kovačeviću, Grolu in Baroviću dal rokopis v branje, kar so slednji tudi potrdili, izvršil kaznivo dejanje, saj je pred tem v branje ta isti rokopis že posredoval novinarki New York Times-a, ki je dele objavila in s tem ta tekst ni bil več tajen, saj je bil že objavljen.²⁰³

Glede kršitve kazenskega zakona je zagovornik izpostavil, da Đilasa ne bi smeli obtožiti kaznivega dejanja izdaje uradne skrivnosti po 320. členu KZ, saj ti podatki, ki jih je on objavil, niso predstavljali uradne skrivnosti, ker so bili že znani. Prav tako pa je zagovornik glede izrečene kazni dejal, da je ta nevzdržna zaradi že omenjenih razlogov.²⁰⁴

²⁰⁰ Stanković, 1989, str. 188.

²⁰¹ Prav tam.

²⁰² Prav tam.

²⁰³ Prav tam, str. 190–191.

²⁰⁴ Prav tam, str. 195–196.

Zagovornik Đilasa je predlagal, da se pritožbi ugodi in da se izpodbijana sodba sodišča razveljavi ter obtoženega Đilasa oprosti ali pa da se zadeva vrne v ponovno sojenje.²⁰⁵

4.2.4.2. Odgovor drugostopenjskega sodišča

Drugostopenjsko sodišče je, po besedah Stankovića, brez emocij, objektivno in nepristransko v skladu z zakonskimi predpostavkami prišlo do odločitve, ki je v sebi vsebovala sodno pravičnost.²⁰⁶

Vrhovno sodišče Ljudske republike Srbije je zavrnilo pritožbo zagovornika obtoženega Đilasa kot neutemeljeno in potrdilo obsodbo prvostopenjskega sodišča.²⁰⁷

Vrhovno sodišče je v obrazložitvi izpostavilo, da so neutemeljene navedbe zagovornika obtoženega Đilasa o bistvenih kršitvah določb kazenskega postopka, saj je prvostopenjsko sodišče pravilno ravnalo, ko je izključilo javnost z glavne obravnave, saj je Đilas bil obtožen za kaznivo dejanje, ki po svoji naravi tudi zahteva izključitev javnosti.²⁰⁸

Vrhovno sodišče je enako ugotovilo tudi glede zmotne in nepopolne ugotovitve dejanskega stanja, saj je bilo mnjenja, da so te bile pravilno in popolnoma ugotovljene. To je sodišče argumentiralo na podlagi primerjave zapisov Đilasa v tem rokopisu in v nekaterih drugih knjigah in objavah, kjer je očitno, da je Đilas objavil nekatere zapise, ki tam niso vsebovani. Po mnenju sodišča je bilo neutemeljeno tudi navajanje zagovornika, da s tem, ko so rokopis prebrali zgoraj omenjeni odvetniki, ki je bil že poslan v objavo, ni bilo storjeno kaznivo dejanje, saj v tistem trenutku, ko so ga oni brali, ta še ni bil objavljen.²⁰⁹

Vrhovno sodišče je prav tako zavrnilo pritožbo v delu o kršitvi kazenskega zakona in odločitve o kazni kot neutemeljeno. Sodišče je to utemeljilo na podlagi pravilne ugotovite prvostopenjskega sodišča o obstoju kaznivega dejanja in da so s tem bili podani pogoji za izrek kazni.²¹⁰

Đilas je bil tako obsojen na skupno kazen 13 let strogega zapor. Komentar tega sojenja bom podal v zaključku prispevka.²¹¹

²⁰⁵ Prav tam, str. 197.

²⁰⁶ Prav tam, str. 201.

²⁰⁷ Prav tam, str. 202.

²⁰⁸ Prav tam, str. 204.

²⁰⁹ Prav tam, str. 204–206.

²¹⁰ Prav tam, str. 206–207.

²¹¹ Prav tam, str. 202.

5. Splošna deklaracija človekovih pravic OZN

Splošna deklaracija človekovih pravic Organizacije Združenih narodov (v nadaljevanju Deklaracija), ki se v izvirniku glasi Universal Declaration of Human Rights, je bila sprejeta s strani Generalne skupščine ZN v Parizu 10. decembra 1948.²¹²

Deklaracija je bila sprejeta na podlagi glasovanja, pri čemer je za njeno sprejetje glasovalo 48 članic, proti ni glasovala nobena članica, 8 članic pa se je vzdržalo glasovanja. Vzdržale so se države vzhodnega bloka, med njimi tudi Jugoslavija zaradi ideoloških prepričanj in močnega vpliva Stalina, pa čeprav je uradna obrazložitev bila zanemarjenje ekonomske in socialne pravice v deklaraciji. Poleg omenjenih sta se vzdržali še Južna Afrika zaradi politike apartheida in Savdska Arabija zaradi nasprotovanja šeriatskem pravu.²¹³

Glavni namen Deklaracije je bil zaščititi človekove pravice. Deklaracija je uresničila določbe Ustanovne listine OZN (v nadaljevanju UL) iz leta 1945. Deklaracija se je sama po sebi pojavila kot nuja, sredstvo in pogoj, da se prepreči ponovitev grozot, katerim so bili priča tekom druge svetovne vojne. Prav tako pa, da se prepove omejitve, podreditve ali popolno zanikanje človekovih pravic v imenu politike.²¹⁴ Iz zgornjega odstavka pa je razvidno, koliko jim je to tudi uspelo.

Preden se posvetim kratki predstavitvi same Deklaracije in členov, ki so bili, po mojem mnenju kršeni, v sojenjih, ki jih ta prispevek opisuje, pa moram razjasniti še eno stvar in sicer, ali je Deklaracija formalni pravni vir.

Eleanor Roosevelt, predsednica Komisije ZD za človekove pravice, vdova pokojnega ameriškega predsednika Franklina D. Roosevelta in ena najbolj zaslužnih oseb za sprejetje Deklaracije, je ob sprejetju dejala, da Deklaracija »ni pogodba, ni mednarodni sporazum, ni zakon ali pravno zavezujoč dokument, temveč, da gre za temeljna načela človekovih pravic in svoboščin, ki služi kot skupni standard dosežkov za vse ljudi in za vse narode«.²¹⁵

Tako dobimo odgovor na prej postavljeno vprašanje, ne zvemo pa, kaj potem je Deklaracija po svoji pravni naravi? Splošno sprejet odgovor Deklaracijo umešča v mednarodno običajno pravo.

²¹² Universal Declaration of Human Rights, United Nations, e-vir.

²¹³ Lampe, 2010, str. 90

²¹⁴ Türk, 2007, str. 139.

²¹⁵ Hannum, 1995, str. 318.

To sprejeto stališče se utemeljuje na podlagi naslednjih ugotovitev, in sicer, da so določbe Deklaracije implementirane v ustave in zakone držav, da so države obvezane spoštovati človekove pravice, ki izhajajo iz UL in Deklaracije ter da se njihovo nespoštovanje obravnava kot kršitev mednarodnega prava, da se sodišča v svojih sodbah sklicujejo na njih, itd.^{216 217}

Deklaracija je sestavljena iz preambule in 30 členov, ki so klasificirani v tri skupine.²¹⁸ V preambuli je navedeno, da morajo države spoštovati človekove pravice in svobodo govora, da se to lahko doseže le z vladavino prava, da so »ljudstva OZN v UL potrdila svojo vero v temeljne človekove pravice, dostojanstvo in vrednost človeškega bitja ter v enake pravice moških in žensk /.../«, da bodo države zagotavljale splošno spoštovanje in upoštevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin.²¹⁹

Členi deklaracije so klasificirani v tri skupine in sicer prva skupina je osnovne človekove pravice in svoboščine, druga skupina je politične in državljanske pravice ter tretja skupina socialne, ekonomske in kulturne pravice.²²⁰

Za naše potrebe si bomo ogledali člene, ki so bili po mojem mnenju kršeni in na katere je tudi sam Đilas opozoril pri svoji obrambi v prvem procesu. To so 10. člen, ki spada v prvo skupino, prvi odstavek 11. člena, ki spada v drugo skupino, in 19. člen, ki prav tako spada v drugo skupino. Na prva dva omenjena člena se je skliceval tudi Đilas v prvem sojenju, tretjega sem pa dodal sam, ker mislim, da je bil kršen v drugem predstavljenem sojenju.

10. člen Deklaracije pravi sledeče: »Vsakdo je pri odločanju o njegovih pravicah in dolžnostih in v primeru kakršnekoli kazenske obtožbe zoper njega upravičen ob polni enakosti do pravične in javne obravnave pred neodvisnim in nepristranskim sodiščem.«²²¹

Iz samega besedila je razvidno, da morajo vsi procesi biti javni, seveda, če zakon ne določa drugače. Na primer, v današnji kazenski zakonodaji ZKP v 295. členu določa, kdaj sme senat izključiti javnost delno ali v celoti iz glavne obravnave. To je takrat, kadar je to potrebno »/.../ za varovanje tajnosti, varstva javnega reda, morale, varstva osebnega ali družinskega življenja obtoženca ali oško-

²¹⁶ Prav tam, str. 322–324.

²¹⁷ Za razlago običajnega prava glej Novak, 2010, str. 206–210.

²¹⁸ Lampe, 2010, str. 84–85.

²¹⁹ Sklep o objavi Splošne deklaracije človekovih pravic, 2018, preambula.

²²⁰ Lampe, 2010, str. 85–87.

²²¹ Sklep o objavi Splošne deklaracije človekovih pravic, 2018, 10. člen.

dovanja ali koristi mladoletnika /.../.²²² Ureditev v takratni zakonodaji smo si ogledali že zgoraj.

Po preučitvi obeh sojenj sem prišel do zaključka, da je bil ta člen kršen v obeh primerih. V prvem primeru v samem sojenju ni bilo utemeljenega razloga, čeprav je sodišče trdilo drugače, da je potrebno izključiti javnost iz sojenja. Sodišče je svojo utemeljitev utemeljilo z dejstvom, da naj bi bili podatki, ki bodo predstavljeni na sojenju tajni, kar pa ni bilo res, saj so ti podatki bili javni enkrat, ko jih je časopis New York Times objavil. Kar je bil argument tudi Đilasa.

Nedvomno pa je tudi, da so vsi ti podatki bili znani vsem uslužbencem Jugoslavije v tujini, ki so po vsej verjetnosti nadrejenim in tudi svojim znancem te informacije posredovali, prav tako pa sem prepričan, da so tudi domači mediji o tej temi tudi kaj zapisali. Konec koncev, kako pa napišeš objavo o obrekovanju in škodoželnosti državi, če pri tem ne navedeš vsaj enega dejstva, ki to potrjuje?

Podobna zgodba je bila tudi v drugem primeru, le da je tam še večja zabloda. Sodišče je tudi tukaj utemeljevalo svoje stališče o izključitvi javnosti zaradi tajnih podatkov, ki se bodo iznesli na sodišču. Tudi tukaj sodišče zanemari dejstvo, da so ti podatki tako ali drugače že bili objavljeni v drugih knjigah. Njeno izhodišče je, da to do neke mere že drži, vendar, da je Đilas te podatke še dopolnil s svojimi videnji teh dogodkov in da ti podatki predstavljajo tajnost. Vse skupaj je neutemeljeno in nelogično.

Nadalje, prvi odstavek 11. člena pravi sledeče »Kdor je obtožen kaznivega dejanja, ima pravico veljati za nedolžnega, dokler ni v skladu z zakonom dokazana njegova krivda v javnem sojenju, v katerem so mu bile zagotovljene vse možnosti za obrambo.«²²³

Absolutna kršitev omenjenega člena v prvem sojenju. To izhaja že iz samega dejstva, katerega je tudi Đilas izpostavil in sem ga zgoraj napisal, da so nekateri funkcionarji, med njimi Moše Pijade, javno izjavljali, da bosta Đilasa in Dedijer preganjana in kaznovana. Na ta način je bila njihova usoda zapečatenjena od samega začetka, kar pa je kršitev tega člena.

V drugem sojenju nisem zasledil, da bi bil Đilas tako javno izpostavljen kršitvi tega člena, kot v prvem, zato ne morem trditi, da se je to tam tudi zgodilo.

Za konec pa pogledjmo še tretji člen, ki je bil po mojem mnenju

²²² ZKP, 295. člen.

²²³ Sklep o objavi Splošne deklaracije človekovih pravic, 2018, 11. člen.

kršen, in sicer 19. člen, ki pa pravi »Vsakdo ima pravico do svobode mnenja in izražanja, ta pravica vključuje svobodo imeti mnenje brez vmešavanja ter svobodo iskati, sprejemati in širiti informacije in ideje na kakršenkoli način in ne glede na meje.«²²⁴

Že ob prvem pogledu na besedilo nam je jasno, da je bil ta člen v celoti kršen. Đilas je prav to storil v svojem intervjuju za New York Times, namreč, izkoristil je svojo pravico do izražanja svobodnega mišljenja in izražanja na kakršenkoli način zunaj meja svoje države, ko je podal izjavo o njegovem videnju celotne situacije tisti čas v državi.

Prav to je tudi storil v drugem predstavljenem sojenju, izrazil svoje mišljenje glede nekega dejstva, kar je še bolj ironično, saj so ga prav zaradi tega obsodili.

Če zaključim s tem poglavjem - ne glede na to, da se je Jugoslavija vzdržala glasovanja za sprejem te Deklaracije, se je že ob samem podpisu UL zavezala, da bo spoštovala njene določbe, med katerimi so bile tudi tiste, ki so bile podlaga za nastanek te Deklaracije. S tem, ko ni spoštovala te določbe, je po mojem mnenju tudi kršila določbe Deklaracije.

6. Rehabilitacija Milovana Đilasa

Po razpadu Jugoslavije se je v novo nastalih državah pojavila želja in pa predvsem dolžnost, da se rehabilitira tiste osebe, ki so bile obsojene v času bivše Jugoslavije zaradi svojih političnih prepričanj oz. v politično motiviranih procesih.

V Sloveniji je nedvomno eden od bolj znanih primerov rehabilitacije Nagodetov proces. Vrhovno sodišče Republike Slovenije je leta 1991 sprejelo sklep, s katerim se je ugodila zahteva po ponovnem sojenju v omenjenem procesu. Ker je tožilstvo umaknilo obtožnico, je bil kazenski postopek ustavljen in sodba razveljavljena.²²⁵

Tako je bilo tudi v drugih republikah. Na Hrvaškem so tako rehabilitirali kardinala Alojzija Stepinca, kar je povzdignilo veliko prahu.²²⁶ Nič drugače pa ni bilo tudi v Srbiji, kjer so leta 2015 rehabilitirali poveljnika srbskih četnikov Dražo Mihajloviča.²²⁷

²²⁴ Prav tam, 19. člen.

²²⁵ Jeraj, Melik, 2019, e-vir.

²²⁶ Vodovnik, 2016.

²²⁷ Einspieler, 2015.

Tako pridemo tudi do Đilasa in njegove rehabilitacije. Preden podam ugotovitev, ali je bil rehabilitiran, si bomo ogledali Đilasovo mnenje o rehabilitaciji.

Đilas je na eventualno rehabilitacijo gledal iz treh stališč, in sicer pravnega, moralnega in političnega. Po njegovem mnenju bi z vidika pravnega stališča to pomenilo, da bi moralo priti do revizije postopka ali do razveljavitve obsodbe kot pravno neutemeljene, v kar pa ni verjel, da se lahko zgodi. Kar se tiče moralne rehabilitacije je bil mnenja, da se je ta že zgodila z dejstvom, da mu je bilo omogočeno in dovoljeno objavljati svojo literaturo. Glede politične rehabilitacije pa je povedal, da v kolikor bi to pomenilo njegovo ponovno vključitev v aktivno politiko, ga to ni zanimalo.²²⁸

Prva pobuda za rehabilitacijo Đilasa je prišla leta 1990 s strani nekdanjih generalov, ki so predlagali, da se razveljavi obsodba Okrožnega sodišča Sremske Mitrovice. Predlog je bil podan na predsedstvo SFRJ, vendar je bil ta zavržen z razlago, da ni prišlo do enotnosti pri sprejemu tega predloga in se ga zato zavrača.²²⁹

Naslednja iniciativa je prišla dve leti kasneje, ko je ta ista skupina podala ponovno pobudo na predsedstvo SRJ. Predsednik predsedstva SRJ Dobrica Ćosić in takratni predsednik Srbije Slobodan Milošević sta pobudo sprejela, vendar pa so pri tem močno nasprotovale črnogorske oblasti.²³⁰

Komisija za pomilostitev Črne gore, čigar predsednik je bil Slobodan Vujačić, je v zagovor dejala, da ne morejo sprejeti predloga le za Đilasa, ampak, da se morajo vsi takšni primeri rehabilitacije informbirojevcev reševati skupno.²³¹

Po dolгих letih zatišja so ponovni predlogi za rehabilitacijo prišli v letu 2013. Za prvega so poskrbeli upokojeni polkovnik Miloš Milikić in njegovi soborci, ki so zahtevali razveljavitev vseh štirih sojenj.²³² Za drugo pobudo pa Đilasov brat Akim in beograjska odvetnika Nikola Barović in Rajko Danilović.²³³

O pobudi upokojenega polkovnika nisem zasledil nobene omembe, kar verjetno pomeni, da ni bila sprejeta. Druga pobuda, njegovega brata Akima, pa tudi še ni dokončana in verjetno bo na

²²⁸ Đilas, v: Stanković, 1989, str. 327–328.

²²⁹ Bilbija, 2013.

²³⁰ Prav tam.

²³¹ Cemović, 1997, str. 103–104.

²³² Bilbija, 2013.

²³³ Biševac, 2013.

koncu odgovor enak prejšnjim. Namreč, v tem času je umrl predlagatelj, njegov brat, ter posledično ni nobenega drugega predlagatelja, med tem oddelek državnega tožilstva, ki se ukvarja s temi zadevami, pa nima Đilasovega primera.²³⁴

Glede na to, da je minilo že toliko let od njegove smrti in tudi od samih sodnih procesov, da listine v teh zadevah niti ne obstajajo več, je težko verjeti, da bi do rehabilitacije Đilasa sploh kdaj prišlo. Vendar, kot je dejal eden njegovih bližnjih prijateljev, Đilasa je že rehabilitirala zgodovina.

7. Zaključek

S tem poglavjem prihajam do zaključka tega prispevka. V njem bom predstavil ugotovitve, ki so se, lahko tudi rečem, same pokazale tekom predstavitve sojenj. Kot sem v začetku zapisal, je bil glavni namen in cilj prispevka dvojen.

Prvič, da se širši javnosti predstavi sojenje Đilasu, ki je po mojem mnenju neupravičeno ostalo nekje v zaodrju naše novejšje zgodovine, kar velja tudi za samega Đilasa.

Vsekakor lahko njegovo nepoznavanje podkrepim še z naslednjimi dejstvi. V slovenščino sta prevedeni le dve njegovi knjigi. Mnogo ljudi srednjih let, da o mlajših generacijah ne govorim, ki so še živeli v času Jugoslavije, o Đilasu niti ne vedo veliko, z izjemo tistih, ki so se ukvarjali tako ali drugače s to tematiko. Tisti, ki pa nekaj vedo, pa tukaj povzemam že mišljenje celotne regije oz. vseh bivših držav, ne le Slovenije, pa Đilasa mečejo v krog nacionalistov, izdajalcev, zahodnih agentov in še kaj bi se našlo, kar pa samo potrjuje njegovo nepoznavanje. Po mojem mnenju je bil Đilas daleč od vsega tega.

Drugi namen in cilj prispevka pa je bil, da se ugotovi, ali je bila njegova obsodba politično motivirana in ali je bil zaradi tega posledično obsojen nedolžen.

Izhajal sem iz stališča, da je bil proces proti Đilasu politično motiviran in temu posledično je sledila tudi obsodba. Da je to res, mislim, da sem uspel utemeljiti. Razloge podajam v nadaljevanju.

V prvem procesu se je to pokazalo pri izjavah raznih visokih predstavnikov, tukaj imam v mislih izjavo Moše Pijade, katero je sam Đilas tudi izpostavil v svojem zagovoru, pa priznanih pravni-

²³⁴ Crnjanski Spasojević, 2016.

kov, kot smo to videli v izjavi hrvaškega pravnika, kot tudi v časopisnih objavah,²³⁵ ki so si tisti čas sledile dnevno.

To, kar je Đilas izpostavil v svojem zagovoru, je sodišče zemarilo pri svojem odločanju. Sodišče je sledilo obtožnici, ki ni temeljila, kot smo ugotovili, na dejanski in pravni ugotovitvi krivde, ampak je temeljila izključno na utemeljitvi političnih trditev.

Zagovor Đilasa, ki je prepričljivo ovrgel vse domneve javnega tožilca, tako na glavni obravnavi ni bil sprejet. Sodišče je zagovor ocenilo kot neutemeljen, pri čemer se je sklicevala na dejstva, ki sem jih že navedel zgoraj.

Izjava Đilasa bi takrat, danes pa sploh, v kakšni drugi državi lahko prišla gladko skozi, vendar pa v Jugoslaviji to takrat ni bilo mogoče, ker je bil že sam sistem vzpostavljen tako, da bi vsakdo, ki bi na tak ali drugačen način nastopil kritično, bil obsojen.

Ne moremo trditi, da sovražna propaganda iz 118. člena ne zajema tudi izjav za tuje medije (kljub temu, da bi po Deklaraciji, kot smo ugotovili, morala biti to pravica vsakega), ki škodujejo ugledu države in njeni družbi tako doma, kot v tujini. Kajti iz same definicije člena to ni možno oporekati. Na ta način je bila podana zakonska podlaga za obsodbo v prvem procesu.

Kljub vsem silam in naporu, da bi Đilas dokazal, da ta izjava ni bila mišljena kot sovražna propaganda, to ni bilo moč dokazati, saj je sam člen dopuščal tako razlago te izjave. Tako se je Đilas ujel v zanko in kljub temu, da je ta proces bil politično motiviran in on politično obsojen, je bil zakon na strani sodišča in tako je sodišče lahko izdalo legitimno obsodbo.

Drugi proces je sledil predhodnim, le da so ga sedaj obsodili na podlagi izdaje uradne skrivnosti po 320. členu takratnega zakonika. Kot smo lahko videli iz same obtožnice, še posebej pa iz obrazložitve sodbe, je bilo najbolj sporno s strani sodišča dejstvo, da se je na podlagi te knjige vsul plaz kritik na račun Jugoslavije in njene politike ter da se je njena vsebina uporabila v kampanji proti državi.

Tako nam je že samo sodišče podalo odgovor, da bistvo kaznivega dejanja ni bilo v izdaji uradne skrivnosti, ampak v dejstvu, kako in zakaj so se te informacije uporabile. Na ta način ni težko priti do zaključka, da se je Đilas v tem sojenju, tako kot v prejšnjih, sodilo za isto kaznivo dejanje, se pravi za sovražno propagando, le da sedaj pod pretvezo izdaje uradne skrivnosti.

²³⁵ Blagojević, 1955, str. 2.

To dokazuje politično motiviranost tudi tega procesa. Vse nepravilnosti, ki so se dogajale tekom tega sojenja, katere je zagovornik Đilasa zelo dobro izpostavil, so bile plod države, da za vsako ceno dokončno odstrani Đilasa s političnega parketa, saj so v njem še vedno videli močnega nasprotnika, ki bi, če bi v svojih namerah uspel, lahko zadal hud udarec takšnemu komunističnemu sistemu.

To se na koncu ni zgodilo, saj Đilas po prestani zaporni kazni, ki je bila skrajšana zaradi pomilostitve Tita,²³⁶ ni imel več moči in vpliva, ki ga je imel še dobrih deset let pred tem, sam sistem pa se je v tem času tako močno ukoreninil v vse pore države, da bi vsaki takšni poizkusi bili jalovi.

Kljub vsemu je Đilas svojim idejam in prepričanjem ostal zvest do konca življenja. Objavljal in pisal je vse do njegove smrti leta 1995. Pokopan je v rodni Črni gori.²³⁷

LITERATURA IN VIRI

Samostojne monografske publikacije

- Bavcon, L., et al. (1960). Kazenski zakonik s komentarjem. Ljubljana: Uradni list LRS.
- Bavcon, L., et al. (2003a). Kazensko pravo. Splošni del. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Bavcon, L., et al. (2003b). Pravo. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Cemović, M. (1997). Đilasovi odgovori. Beograd: Svetlostkomerc.
- Dežman, Z., Erbežnik, A. (2003). Kazensko procesno pravo Republike Slovenije. Ljubljana: GV Založba.
- Đilas, M. (1958). Land without justice. London: Methuen & Co.
- Đilas, M. (1986). Susreti sa Staljinom. London: Naše reči.
- Đilas, M. (1989). Tamnica i ideja. Beograd: KIZ Trag.
- Đilas, M. (2009). Vlast i pobuna. Zagreb: Europress holding in Novi Liber.
- Kalezić, V. (1988). Đilas mljenik i otpadnik komunizma. Beograd: Zodne.
- Lampe, R. (2010). Pravo človekovih pravic. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Munda, A. (1957). Učbenik kazenskoga postopka Federativne ljudske republike Jugoslavije. Ljubljana: Uradni list LRS.
- Nikolić, K., Cvetković, S. (2011). Rađanje jeretika: suđenje Milovanu Đilasu i Vladimiru Dedijeru 1955. Beograd: Institut za savremenu istoriju in Altera.
- Novak, M. (2010). Uvod v pravo. Nova Gorica: Evropska pravna fakulteta.
- Stanković, D. J. (1989). Anatomija procesa Milovanu Đilasu. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
- Šugman Stubbs, K., Gorkič, P., Fišer, Z. (2020). Temelji kazenskoga procesnoga prava. Ljubljana: GV Založba.
- Tahović, J. Đ. (1953). Krivično pravo, posebni deo. Beograd: Izdavačko preduzeće narodne republike Srbije.
- Tahović, J. Đ. (1956). Komentar krivičnog zakonika. Beograd: Savremena administracija.
- Tahović, J. Đ. (1962). Komentar krivičnog zakonika, drugo izdanje. Beograd: Savremena administracija.
- Türk, D. (2007). Temelji mednarodnega prava. Ljubljana: GV Založba.
- Vasiljević, T. (1957). Komentar zakonika o krivičnom postupku. Beograd: Savremena administracija.

²³⁶ Đilas, 2016, str. 402.

²³⁷ Prav tam, str. 352.

Članki v revijah

Hannum, H. (1995). The Status of the Universal Declaration of Human Rights in National and International Law. *Georgia Journal of International and Comparative Law*, 25(1), str. 287 – 397.

Poglavja v knjigah

Đilas, A. (2016). Đido in Titovo pomilovanje. V: Đilas, M.. *Pisma iz zatvora*. Beograd: Vukotić media, str. 332–352 in 402.

Nežmah, B. (2014). Svetovni kritik Titovega režima. V: Đilas, M.. *Novi razred: Analiza komunističnega sistema*. Ljubljana: Inštitut Karantanija, str. XVI.

Pravni viri

Kazenski zakonik (KZ-1). Uradni list RS, št. 50/12 – uradno prečiščeno besedilo, 6/16 – popr., 54/15, 38/16, 27/17, 23/20, 91/20 in 95/21.

Sklep o objavi Splošne deklaracije človekovih pravic. Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 3/18. Zakon o javnih uslužbencih (ZJU). Sekretariat Izvršnega sveta za zakonodajo in organizacijo. Uradni list LRS, februar 1958.

Zakon o kazenskem postopku (ZKP). Uradni list RS, št. 176/21 – uradno prečiščeno besedilo.

Spletni viri

Crnjanski Spasojević, V. (2016). Đilasa nema ko da rehabilituje. *Novosti*, 14. 6. 2016. URL: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html%3A610151-Djilasa-nema-ko-da-rehabilituje>, 23. 11. 2021.

Bilbija, B. (2013). Kako je propala rehabilitacija Milovana Đilasa. *Politika*, 18. 8. 2013. URL: <https://www.politika.rs/sr/clanak/267306/Kako-je-propala-rehabilitacija-Milovana-Dilasa>, 23. 11. 2021.

Biševac, S. (2013). „Pomilovanje“ za Milovana Đilasa. *Danas*, 19. 8. 2013. URL: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/pomilovanje-za-milovana-djilasa/>, 23. 11. 2021.

Blagojević, Đ. (1955). Propadla stvar. *Ljudska pravica*, 21(2), str. 2. URL: http://www.dlib.si/listalnik/URN_NBN_SI_doc-HKURG8HX/2/index.html#zoom=z, 23. 11. 2021.

Einspieler, V. (2015). Rehabilitacija Draže Mihailovića je rehabilitacija Srbije. *Delo*, 14. 5. 2015. URL: <https://old.delo.si/svet/sosescina/rehabilitacija-draze-mihailovica-je-rehabilitacija-srbije.html>, 23. 11. 2021.

Jeraj, M., Melik, J.. Nagodetov proces: štiri desetletja pozneje. *Arhiv Republike Slovenije*, 1. 6. 2019. URL: <https://www.gov.si/novice/2019-06-01-nagodetov-proces-stiri-desetletja-pozneje/>, 23. 11. 2021.

Raymond, J. (1954). Purged Yugoslav asks two parties, more democracy. *The New York Times*, 104(35.399), str. 1–3. URL: <https://www.nytimes.com/1954/12/25/archives/purged-yugoslav-asks-two-parties-more-democracy-djilas-former-vice.html?searchResultPosition=5>, 26. 11. 2021.

Vodovnik, D. (2016). Kardinal Štepinac: Za številne je že svetnik, za druge zločinec. *Delo*, 22. 7. 2016. URL: <https://old.delo.si/svet/sosescina/kardinal-stepinac-za-stevilne-je-ze-svetnik-za-druge-zloci-nec.html>, 23. 11. 2021.

Universal Declaration of Human Rights. United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>, 26. 11. 2021.

Interni viri

Elektronska korespondenca med avtorjem in Tatjano Tešić, koordinatorko za medije pri Višjem sodišču v Beogradu, v zvezi s pridobitvijo sodnih listin, 17. 9. 2021.